

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Чаркіна О.А.

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024р.

РОЗВИТОК РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ
ВІД БОЙОВИХ ДІЙ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗППм-23

ступеня вищої освіти магістр
за спеціальністю 053 Психологія

Гаврилук Людмили Михайлівни

Керівник канд.пед.наук, доцент
кафедри практичної психології

Гапоненко Л.О.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Гаврилюк Людмила Михайлівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ДОСВІДОМ БОЙОВИХ ДІЙ	8
1.1. Зміст понять «резилієнс» і резилієнтність»	8
1.2. Соціально обумовлене структурування резилієнтності у підлітковому віці.....	14
1.3. Технології розвитку резилієнтності у підлітків із статусом дитини постраждалої внаслідок збройної агресії.....	24
Висновки до розділу 1.....	28
Розділ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ВІЙНИ	29
2.1. Обґрунтування діагностичного інструментарію та вибірка респондентів.....	29
2.2. Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація.....	34
Висновки до розділу 2.....	41
Розділ 3 КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНИЙ ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ДОСВІДОМ БОЙОВИХ ДІЙ	43
3.1. Моделювання корекційно-профілактичної тренінгової програми з розвитку резилієнтності для підлітків	43
3.2. Апробація корекційно-профілактичної тренінгової програми з розвитку резилієнтності підлітків, які постраждали від бойових дій.....	46
3.3. Аналіз ефективності формульовального експерименту.....	54
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ	60
Список використаної літератури	62
ДОДАТКИ	66
Додаток А	66
Додаток Б	67
Додаток В	68
Додаток Г.....	70
Додаток Д	71
Додаток Е.....	74

Вступ

Актуальність дослідження торкається найважливішої властивості особистості, яка набуває своєї остаточної структуризації в підлітковому віці – це резиліентності. Е. Еріксона назвав підлітковий вік «доленосним» у соціалізації особистості. Досвід, набутий в галузі психологічних досліджень, однозначно визначив травмівний наслідок в психіці дітей та підлітків, які пережили війну. Реальність сьогоденного підростаючого покоління знову потрапила під вплив стресу воєнного часу. І якби цього не трапилось, то «діти, народжені у після 2010 року мали б стати першим поколінням, позбавленим значного впливу трансгенераційних і колективних травм війни, однак всі змінилося 24 лютого 2022 року» [13, с. 4].

Вивчення феномену «резилієнс», «резилієнтність» розпочалось після виходу найбільш ґрунтованого дослідження співавторів А. S.Masten, С. М. Lucke, К. М.Nelson & І. С. Stallworthy [57]. У більш ранніх наукових дослідженнях увага ставилась на психофізіологічні основи стресостійкості (Гармезі, 1984, Ратгер, 1987). Ці ранні теорії мали великий вплив на психологічні перспективи наукових досліджень стресостійкості. У вітчизняній психології досліджують резилієнтність як соціальної ідентичності (Д. Асонов, О. Хаустова [1], Л.Ю. Воронова, М.С. Барчій [3], Н.А. Гриньова [8], Е. Грішин [11], Г.П. Лазос [14], М.В. Савчин, В.М. Федорчук, Л.О.Гапоненко [34], О.А. Чиханцова, К.В. Гуцол [48], В.А. Чернобровкіна [49]). Здійснюється дослідження розвитку резилієнтності підлітків як набуття усвідомленої властивості (Л.Зливков, С. Лукомська, Н. Євдокимова, С. Ліпінська [13], А. Коваленко [21], О.М. Кокун, Т.І. Мельничук [22]).

Вмотивованість автора цієї роботи до вивчення розвитку резилієнтності у підлітків, які перебували в бойових діях визначена власним досвідом рятування дітей, підлітків від орків, які звірські знущались над жителями Бучанського району Київської області.

На підставі вище означеного тема нашого дослідження: **«Розвиток резильєнтності підлітків, які постраждали від бойових дій».**

Мета дослідження визначається в теоретичному обґрунтуванні та емпіричній перевірці психологічних чинників розвитку резилієнтності підлітків, які постраждали від бойових дій.

Об'єкт дослідження: резильєнтність підлітка.

Предмет дослідження: чинники розвитку резильєнтності підлітків, які постраждали від бойових дій.

Завдання дослідження:

- 1) Проаналізувати й систематизувати теоретичні положення про самотність як психологічний стан підлітка;
- 2) з'ясувати особливості травматизації психіки підлітків, які провокують захисний механізм самотності;
- 3) емпірично дослідити характерні особливості чинників як бар'єрів у розвитку резилієнтності підлітків;
- 4) розробити корекційно-профілактичну програму з розвитку резилієнтності підлітків, які постраждали від бойових дій та визначити її ефективність.

Методи дослідження:

- *теоретичні – теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, моделювання науково-теоретичного матеріалу з метою обґрунтування емпіричного дослідження;

- *емпіричні* – методики: шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Connor-Davidson resilience scale-10) [38]; «Дитяча шкала впливу подій(8)» (CRIES-8) [39]; оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Спілбергер-Ханін) [27]; рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант) [37].

- *методи кількісної обробки даних:* визначення відсоткових значень, кореляційний аналіз для перевірки взаємозв'язків між компонентами рефлексії та рівнями розвитку резилієнтності (t-критерій Стьюдента). Обробку даних виконано за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS 20.0

База дослідження була Бородянський академічний ліцей Бучанського району Київської області. Емпіричне дослідження проводилось протягом січень – вересень включно 2024 року. В дослідженні прийняли участь підлітки 13-14 років . Всього в дослідженні взяли участь 45 підлітків, у констатувальному та формуальному дослідженні прийняли участь 36 підлітків, які постраждали від бойових дій.

Практичне значення одержаних результатів: узагальнений теоретичний матеріал із запропонованими критеріями розвитку резилієнтності підлітка з досвідом бойових дій, підібрані діагностичні методики з виміру рівнів стресостійкості та апробована корекційно-профілактична програма з подолання психологічних бар'єрів у розвитку резилієнтності може бути методичним матеріалом для практикуючого психолога. Статистичні матеріали, які отримані в нашому дослідженні, можуть бути використані для підготовки Отримані статистичні результати дослідження можуть використовуватися на курсах підвищення кваліфікації практичних психологів.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження представлені в статті: Теоретичне обґрунтування резильєнтності підлітків в умовах війни. *Матеріали щорічної звітної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. Психологічний супровід особистості в умовах війни, посткризове відновлення.* Кривий Ріг, 2024. С.17-21.

Структура і обсяг роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (58 найменувань, з них 6 англійською мовою), 4 діаграмами та 11 таблиць, 8 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ

ПІДЛІТКІВ ІЗ ДОСВІДОМ БОЙОВИХ ДІЙ

1.1. Зміст понять «резилієнс» і резилієнтність»

Досвід, набутий в галузі здатності людини долати важкі події в її житті визначений в термінах «резилієнс» (*успішно функціонувати та швидко відновлювати внутрішні ресурси*) і «резилієнтність» (*вроджена властивість долати стреси, а також може розвиватися*). Резилієнтність походять від англ. *resilience* — стійкість, пружність, еластичність. Цей психологічний феномен в зарубіжній психології використовується терміном «soft spring» – «м'яка пружина» [36]. Важливість цієї властивості психіки визначилась актуальною для сучасної людини. Це пояснює зростаючий інтерес до вивчення цього феномену в медицині соціології, психології, педагогіки.

Як наукове поняття «резильєнтність» в науковій психології пов'язують із **здатністю психофізичної** діяльності організму **відновлюватися** після стресів та набувати ще кращих властивостей пружності (*elasticity*) [36]. У довідковій літературі резильєнтність розкривається як «здатність людини впоратися зі складними життєвими подіями та відновлюватися після труднощів чи стресу. Це те, що дає психологічну силу втриматися проти викликів, які неминуче трапляються з нами» [36 с. 9].

Виходячи із вище означеного в психології ведуться пошуки механізмів відродження екзистенціальних переживань та почуттів, які стимулюють прагнення турбуватися про когось та нести відповідальність. Подовжуючи цю думку важливо підкреслити, що здатність людини піклуватися за іншими позначає її єдність із соціумом, що надає їй енергетичний потенціал відчувати себе сильним, нездоланим, творчим. Ведуться декілька напрямків у цьому аспекті.

Перший напрямок – здійснюються пошуки внутрішніх потенціалів особистості, структури резильєнтності в залежності від суб'єктного сприймання світу, які здійснюють вітчизняні дослідники – Барчій М.С., Воронова Л.Ю [3], Г.П. Лазос [14], Н.М. Кологривова [23], М.В. Савчин, В.М.Федорчук, Л.О.Гапоненко [34], В.А. Чернобровкіна [49] та інші, а також зарубіжні G. Bonnano [55], Masten, A.S., Lucke, C.M., Nelson, K.M.,[57],

E. Wethington E. & R.C. Kessler [58], Haoran Liu, Chenfeng Zhang, Yannan Ji [56] та інші.

Другий напрямок – ведуться психологічні дослідження з визначення ефективних методик і технологій підтримки, психологічного супроводу та психокорекції людям, які потрапили в кризу свого життя – це під час воєнних дій, втрати чи загибелі близьких людей, безвісти зниклих батьків, втрата майна і т.п. У цьому напрямку ефективно ведуть роботи авторські колективи дослідників Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України С.Д. Максименко [25], Л.М. Карамушка [16],

Л. Карамушка, Т.Карамушка [18], В. Зливков, С. Лукомська, Н. Євдокимова, С.Ліпінська [13], О.А. Чиханцова, К.В. Гуцол [48] та інші. Автори висвітлюють найважливішу проблему: «Як «пом'якшити руйнівні події від війни чи під час пандемії?». Пошуки здійснюються в механізмах «амортизації психіки» в надзвичайних ситуацій. Протягом теперішнього століття поняття «резилієнс» і «резильєнтність» збагатились за новими ознаками. О.М. Кокун і Т.І. Мельничук розкрили походження цих двох понять, сутність яких ми обираємо і для нашого дослідження. Термін «резилієнс» (англ. resilience – це стійкість) досить поширено використовується в бутті людей, але тільки «в останні кілька десятиліть цей термін набув популярності в якості психологічного феномену. В світовій науковій літературі він вперше почав з'являтися в 1970-х роках (Bonanno & Diminich, 2013)» [53, с. 6].

У поясненні поняття «резилієнс» автори посилаються на визначення Американської психологічної асоціації (American Psychological Association, 2023), в якому подаються характерні ознаки цього поняття:

- 1) резилієнс – це одноразово і процес, і результат успішної адаптації особи до тяжких подій, складних життєвих обставин;
- 2) резилієнс – це показник розумової, емоційної та поведінкової гнучкості;
- 3) резилієнс – це здатність прийняти ситуацію такою, якою вона є;

- 4) резилієнс – це пристосування своїх потенційних можливостей у змінній ситуації;
- 5) резилієнс – це набуття якісно нових рис і властивостей у подоланні шкідливих для здоров'я травм (цитуються за О.М.Кокун та Т.І.Мельничук [22, с. 6-7; 9]).

у «Словнику психологічних термінів» поняття резильєнтність – «здатність людини впоратися зі складними життєвими подіями та відновлюватися після труднощів чи стресу. Це те, що дає психологічну силу втриматися проти викликів, які неминуче трапляються з нами» [36, с. 9].

У збірнику «Резилієнс-довідник» додається такий ознак резильєнтності – це «відскочити». Онтологію цього поняття вони визначають за походженням латинського «re» – назад, «salire» – стрибати, буквально «відскочити».

Кокун О.М і Мельничук Т.І визначають структурні складові феномену «резильєнтність», обравши критеріями особистісні властивості:

- стабільність психічного функціонування під час стресового впливу;
- швидке повернення до норми після деструктивної дії психотравмуючих факторів;
- здобуття якісно нових рис та більш успішне функціонування, як результат подолання психологічної травми» [22, с. 5-6].

Значне збагачення сутності феномену «резильєнтність» відстежується після 2022 року – року нового повномасштабного вторгнення рашистів. Велика кількість постраждалих людей різного віку стало новим драйвом цільових досліджень. У багатьох наукових статтях автори відмічають феномен «соціально-психологічної згуртованості» як механізму пом'якшення особистісної трагедії. В дослідженнях вітчизняних психологів зайняли питання про вивчення «соціальних та психологічних наслідків через актуалізацію ресурсів окремих людей, груп, організацій та громад, здатних запобігти загостренню психологічних проблем і розладів серед учасників і свідків важких подій» [10, с. 45].

Г.А. Бонанно (G.A. Bonanno) позначає психологічну картину травматизації психіки поняттям «*складне горе*». Він пояснює: «Складне горе – це ситуація, в якій індивід зіткнувся з втратою, не демонструє адаптаційних реакцій у справі з цим стимулом» [53]. За умов перебування в складному горі, цей феномен стає фактором втрати сну або із проблемами засипання.

Д. Асонов і О. Хаустова здійснили якісний і кількісний аналіз англomовних та українських досліджень з визначення сутності понять «резилієнс» і «резильєнтність», які використовувалось у наукових публікаціях з 2016 по 2019 роки. Вони дійшли до висновку, що в англomовній літературі «резилієнс відноситься до категорії адаптації, йому передують травматична подія або стресовий вплив, переважає визначення «резилієнс» – динамічний процес» [1, с.]. У вітчизняній позначається «стійкістю до стресу», підтримання нормального функціонування в умовах травмівної події.

Д. Асонов і О. Хаустова поставили питання: «Резилієнтність – це риса, чи процес?». Узагальнюючи велику кількість публікацій, вони визначили зміну концептуалізації феномену «резилієнс». У перших дослідженнях автори робили акцент на резилієнс як особистісну рису, але вже у другій половині 20х років цього століття виявили пряму залежність резилієнсу від динамічних процесів внутрішнього світу особи. Автори роблять висновок «Відтак наразі можна говорити про певне узгодження наукового положення щодо того, що природа резилієнсу є динамічною, а не статичною» [1].

Автори доводять, що не слід «плутати» суміжні поняття «резилієнс», але ні як не синоніми до яких відносяться *стресостійкість*, *життєстійкість*, *копінг* та *посттравматичне зростання*, бо «Копінг та життєстійкість можливо визначати як фактори резилієнсу, що можуть якісно змінювати цей процес, прискорювати його чи сповільнювати. Стресостійкість є властивістю особистості, що перешкоджає руйнівному впливу стресу, а резилієнс є процесом повернення до початкового стану вже після початку руйнівної дії стресу» [1]. З точки зору Д. Асонова і О. Хаустова «Резилієнтність можна визначати певну статичну точку, яка характеризує особу в той чи інший

момент перебігу процесу резилієнсу, або як властивість, що описує її потенційну здатність до швидкого відновлення після стресу. Посттравматичне зростання як процес здобуття якісно нових позитивних рис та властивостей» [1].

Аналітичний підхід до проблеми резильєнтності в сучасних психологічних дослідженнях за поглядами Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін та ін. виокремлюються в двох основних напрямках:

1) визначаються індивідуальні властивості (ego-resiliency), завдяки яким особа має такі гнучкі здібності орієнтації в динамічно змінній ситуації, що надає їй спритність винахідливо адаптуватися й функціонувати в складних умовах;

2) динамічний процес (resilience) позитивної адаптації в тяжких подіях і негараздів завдяки безперервній активності психіки до виживання в умовах нових ризиків.

Досліджуючи здатність особистості до виживання в загрозованих умовах життя, Г.П. Лазос запропонував модель резильєнтності [14]. Модель складається з таких елементів: конфронтація з факторами ризику (травмуючі події); активація захисних факторів та факторів вразливості; взаємодія між захисними факторами та факторами вразливості; можливі результати: резильєнтність, дезадаптація (рис. 1.1.)



Рис. 1.1. Модель резилієнтності за Г.П. Лазос

Проаналізувавши діалектичний характер резильєнтності, українські дослідники О.А. Чихонцова та К.В. Гуцол запропонували розглядати резильєнтність як соціально утворені характеристики особистості – це

відчуття оптимізму, високий рівень комунікативності до соціального оточення, рефлексивність у самопроектуванні за соціальними цінностями [48]

М.В. Савчин, В.М. Федорчук, Л.О.Гапоненко запропонували свій варіант моделі резильєнтності, який складається з таких властивостей особистості: духовний потенціал людини; оптимізм, здатність взяти відповідальність за своє життя, а труднощі й кризові ситуації розглядають як тимчасові; про активність як здатність конструктивно діяти в складних ситуаціях на основі усвідомлення своїх глибинних смислів, цінностей та цілей життя згідно зі своїми життєвими принципами, незалежно від умов та обставин, володіння відчуттям відданості значущій справі; самокерування увагою, думками, емоціями, почуттями, переживаннями та власним тілом, усвідомлення власної Я-концепції та системи цінностей, що допомагає взяти на себе відповідальність за своє життя і керувати власною психікою та життєдіяльністю; здатність керування стресом, профілактика та прогнозування стресових подій і боротьба з їх симптомами; наявність соціальних контактів (підтримуюче оточення): здатність одухотворювати терпіння у складній життєвій ситуації [34, с. 311-314]

Співавтори визначають таку дефініцію поняття «резильєнтність»: «Під резильєнтністю ми розуміємо здатність людини відновитися після впливу проблемних, дистресових, кризових і травмуючих ситуацій за допомогою духовного, особистісного (сукупності притаманних їй рис) та соціального потенціалу і ресурсів» [34, с. 313]. У нашому дослідженні ми дотримуємося цієї моделі, а саме: «чим більше в людини досвіду, то більша ймовірність того, що вона більш готова долати складні кризові ситуації. Долаючи труднощі людина розвивається, особистісно зростає, загартовуються, швидше відновлюється після кризи й здатна долати ще більш складні виклики» [34, с. 313].

Таким чином, феномен резильєнтності є показником самоствердження особистості, яка досягає успішного результату в адаптації й здатна повноцінно функціонувати. Український дослідник М.Ф. Цибра розглядає становлення стійкості особистості в її зрілості як «усвідомленням людиною сенсу життя,

свого суспільного призначення. Відповідно загально прийнятій етимології цього слова, поняття «людина» означає «доцільний». Доцільність є її головною функцією, без мети, без сенсу людина втрачає це звання» [47, с. 3].

Підсумуємо результати теоретичного аналізу поняття «резильєнтності».

У сучасній психологічній літературі існують різні тлумачення резильєнтності: як здатність соціально зрілої особистості протистояти кризі в складних умовах життя; як наслідок ідентифікації (раннього позитивного, благополучного емоційного зв'язку з батьками); як вдалий розвиток психіки в соціальному середовищі де навчаються зберігати фізичне й ментальне здоров'я; як фасилітаційний супровід в розвитку психологічної стійкості й витримки кризових ситуацій; як здатність особистості успішно використовувати захисні фактори в момент ризику.

1.2. Соціально обумовлене структурування резилієнтності у підлітковому віці

Підлітковий вік є надзвичайно унікальним відносно психологічних новоутворень, серед яких визначають феномен рефлексивність та ідентичність, які є головними механізмами в розвитку емоційного інтелекту та резильєнтності, комунікативна активність та систематизація поглядів та відданості (С.Д. Максименко [25], Ю. Шайгородський [51]). Відомо, що ідентифікація як первинний емоційний зв'язок залежить від взаємодії та спілкуванні із батьками, але у підлітковому віці соціальне підліткове середовище є домінуючим у формуванні конструктивної ідентичності. Ось чому велика відповідальність педагогічного колективу полягає у створенні екзистенціально-гуманістичного простору емпіричного оволодіння підлітком впевненості в собі, брати на себе відповідальність вирішувати складні труднощі та впорюватися із стресом. Особливості підліткового віку визначаються в гіперболізації ідеалів, вони вже не тільки більш прискіпливо

ставляться до «зірок» героїв з екранів, але й проявляють активність бути схожим на них.

С.Д. Максименко характеризує цей віковий етап в становленні особистості як найважливіший, бо в ньому усвідомлюється спрямованість. Він пише: «Спрямованість означає певний порядок створення і структурування особистістю свого власного життєвого світу» [25, с. 223]. Він підкреслює, що слід враховувати той факт, що ні за показником вікової мережі, ні за будь-якими обмеженнями не існує однакової картини психічного розвитку особистості.

У підлітковому віці важко встановити стандарти щодо мереж за астрономічним виміром віку. Це пояснює велику множену періодизацій, в яких вікові мережі підлітків дуже різняться. Надамо короткий аналітичний огляд.

Німецький філософ, психолог і педагог Е. Шпрангер (E. Spranger) описує підлітковий вік як перехід у юнацький бурхливим періодом відчуттів кохання, еротики і сексуальності, які протікають дозріванням внутрішнього натхнення до краси. Він визначає, що у цей період підліток набуває здатності «сприймати іншого як духовну освіту, як певну осмислену форму <...>, виникають відчуття симпатії як «співзвучності душі», як переживання сумісних глибоких цінностей [50]. Цей період він позначає в межах від 13 до 19 років.

Ю. Штайгородський описує психологічні особливості підліткового віку, в якому відбувається становлення особистості «З ним пов'язується, з одного боку, завершення формування фізичного образу «Я» (статеве дозрівання), а з іншого боку – початок формування «Я-концепції» (цілісного образу особистості) [51].

Поняття «психологічний розвиток» визначається як накопичення кількісно-якісних властивостей, що характеризуються конструктивними, прогресивними змінами психіки. Кологривова Н.М. доводить що існують пасивні копінг-стратегії, які є психологічними бар'єрами «розвитку життєстійкості та резилієнтності» [23, с. 4]. Далі авторка пояснює особливості

вибору адаптивних та активних стратегій в подоланні стресів – це наявність «метакогнітивного, когнітивного та поведінкового компонентів культурного інтелекту» [23, с. 4].

Відносно резилієнтності підлітків слід відзначити, що процесуальність утворення цього феномену знаходиться на стадії становлення, структура є ще слабо розвиненою й піддається впливу різних факторів. Узагальнюючи теоретичний матеріал, можна визначити два напрямки досліджень, які пояснюють перешкоджання в розвитку резильєнтності в підлітків:

- *перший напрям* вбирає дослідження деструктивної ідентичності підлітків, що набула в наслідок психотравми в дитинстві та стала захисним механізмом у напруженій ситуації (переживання страху, тривожності, істерії тощо);

- *другий напрям* визначається травмованими в життєдіяльності підлітка в наслідок війни, стихійних катаклізм (вулканічні, землетруси, цунамі, смерчі, блискавки, лісова пожежа тощо)

Наукові дослідження за першим напрямком. Протягом дитинства, які були обділені батьківською увагою, відчуттям благополуччя і любові психіка втрачає здатності психологічної пружності, стресостійкості, про що визначено в роботах Ч. Уітфілд [41]. Він пояснює механізм втрати стійкості протистояти ворожому світу відчуттям жертви. «Більшість із нас заперечують свою *Внутрішню дитину* – до цього несвідомо підштовхують нас батьки та суспільство. Через відсутність турботи та свободи вираження виникає хибне чи співзалежне «Я». Ми починаємо займати в житті позицію жертви та відчувати труднощі з вирішенням емоційних травм. Поступово психічні та емоційні проблеми накопичуються, а з ними приходять хронічна тривожність, страх, розгубленість, порожнеча. Ми стаємо нещасними» [41, с. 4].

Засновник психоаналізу З.Фройд визначив ідентифікацію головним механізмом соціалізації особистості. Він пише: «ідентифікація відома психоаналізу як самий ранній прояв емоційного зв'язку з іншою особою. Вона відіграє певну роль в передісторії Едипового комплексу» [43, с. 449]. Далі він

пояснює утворення «нарцисизму, печалі та меланхолії тим, що в нашому Я розвивається інстанція, яка може відділитися від іншого Я і вступить в конфлікт» [43, с. 453].

Засновник дитячого психоаналізу А.Фройд вивчає значущість дитячого емоційного досвіду в комунікації з батьками. Вона пише: «Там, де відсутні нормальні емоційні зв'язки, у дитини немає достатньо сильного стимулу відповідати зразкам навколишнього дорослого світу. Їй не вдається засвоїти ті ідентифікації, які мали б стати ядром сильного та ефективного Супер-Его, що протистоїть інстинктам і керує її поведінкою відповідно до суспільних правил та стандартів» [42, с. 6].

М. Кляйн дослідила наслідки порушення емоційного зв'язку дитини із матір'ю у втраті впевненості в своєму Я. Вона пише: «біль і дискомфорт, який переживає немовля, так само як і втрата внутрішньоутробного стану, сприймається ним як напад ворожої сили, інакше кажучи, як переслідування значимою особою» [20].

У. Віннікотт зібрав великий емпіричний масив страждань дитини від втрати психічної енергії бути активним до «випадковості» порізаних пальчиків чи падіння з пошкодженням шкіри до крові. «Мені здається, що тут (коли дитина пошкоджує собі пальці чи рот, якщо надто енергійно смокчить свій великий палець чи руку) під обов'язковим стражданням під час отримання насолоди малям: об'єкт примітивної любові страждає через те, що його люблять і водночас ненавидять» [2, с. 155].

У відомій роботі А. Гріна «Мертва мати» автор доводить теоретичну модель за результатами емпіричних досліджень, що ідентифікація немовля з матір'ю (відповідно до її бідної міміки, скутості її тілесних рухів, семіології) стає основою функціонування стійкості його психіки все його життя. «У будь-якому випадку, на першому плані стоїть смуток матері та надмірне втручання її в інтереси дитини.<...> Горе матері руйнує його щастя» [9]. Далі автор надає психологічний механізм утворення слабкої психіки протистояти натиску життя – це механізм ідентифікації. «Дитина ідентифікується не з матір'ю, а з

діркою. Як тільки для заповнення цієї порожнечі обирається новий об'єкт, раптово з'являється галюцинація, афективний слід мертвої матері» [9].

Засновник неофрейдизму Е. Фромм розвиває роль утворення стійкої психіки на підставі висунутої концепції про існування п'яти екзистенційних потреб – це потреби у встановленні стосунків, потреби в подоланні, потреби у вкоріненні, потреби в ідентичності, потреби в системі поглядів та відданості. «Ми звертаємося до реальних умов існування реальної живої людини, тож поняття сутність кожного індивіда збігається з поняттям екзистенція (існування) роду. Ми приходимо до цієї концепції шляхом емпіричного аналізу анатомічних та нейрофізіологічних людських типів та їх психічних корелятивів (тобто душевних станів, що відповідають цим даним)» [44, с.].

До цього напрямку ми відносимо і роботи неофрейдистів, які визначають важливість дитини перебувати в «задоволенні та безпеці» (за К. Хорні), в «благополуччі та впевненості в підтримці» (за Е. Фроммом), в «довірі й самостійності» (за Е. Еріксоном).

Е. Фромм сформулював концепцію екзистенційних потреб, які є «базовими буферами» вистояти й перемагати труднощі на життєвому шляху. Він пише, що ці почуття «перетворюють людину з маленької, непомітної істоти на героя, на істоту, яка всупереч усім перешкодам намагається надати сенсу власного життя. Він хоче бути творцем самого себе, хоче перетворити своє неповноцінне буття на повноцінне, осмислене і цілеспрямоване, що дозволяє йому максимально досягти цілісності своєї особистості» [44].

М.В. Савчин, В.М. Федорчук і Л.О.Гапоненко вбачають, що «Для розвитку й підвищення рівня резильєнтності важливо розвивати такі особистісні властивості як самосвідомість, самоефективність та саморегуляція. Так, «завдяки самоусвідомленню особистість краще пізнає себе та свій спосіб життя, що є основою успішної роботи над собою та із своїм життям. Самоефективність є важливою складовою оптимізму [34, с. 336].

А. Коваленко досліджує резилієнтність підлітків і наводить приклад, що також важливо відзначити, що підлітковий вік є найбільш сенситивною

віковою категорією, що для цього віку характерні гормональні перебудови організму, внаслідок чого спостерігаються зміни настрою та інтересів. Проте, пише далі авторка, «дослідник G.J. Craig розвіяв міф про те, що зміни у поведінці підлітка є результатом виключно підвищеного рівня гормонів (G.J. Craig, 2010). Навпаки, вагомими чинниками впливу на прояв поведінки підлітка є: соціокультурні очікування, сімейна обстановка, стосунки в школі, засоби масової інформації, оточення друзів, дозволя, наявність цілей та їх досягнення. Разом із тим відповідальність за своє життя, за виживання, навчання, стосунки в сімейному колі лягає на плечі підлітка»[21].

Узагальнення теоретичного матеріалу дозволило нам визначити критерії підліткової зрілості, яка представлена в таблиці 1.2.1.

Таблиця 1.2.1

Критерії резильєнтності підлітка

Параметри резильєнтності підлітка	Характеристика функціонування резильєнтності підлітка
Конструктивна рефлексія у розвитку емоційного інтелекту.	Відродження й розвиток екзистенційних потреб. Особистісна ідентичність у стресових ситуаціях. Сприймання війни очима спостерігача. Відродження почуттів доцільності життя й стресостійкості.
Конструктивна ідентичність у набутті екзистенціальних потреб	Саморозвиток поведінково-дієвих методів розвитку екзистенціальних потреб. Турбота про власне ментальне здоров'я. Діалогічний принцип взаємодії із власним «Я», із «Я-інший».
Рефлексія ідентичності	Розумність позитивного ставлення до Світу, до Інших, до Себе. Самотивування досягати цільової мети бути корисним суспільству, Батьківщині. Творчість надання допомоги собі та іншим в умовах війни. Внутрішня потреба розвивати власні потенціали вижити в будь-яких умовах.

І так, ми обрали два критерія – це критерій рефлексивності та критерій ідентичності та їх нерозривний зв'язок як цілісний психологічний механізм. Кожен із цих механізмів існує як окрема одиниця, але на рівні їх розвинутої

структури, вони стають сплавом особистісної властивості. Рефлексія ідентичності сприяє розвитку життєстійкості (*hardiness*), яка може розвиватися за умов системи поглядів та відданості *про себе як особистість, що є володарем свого життя, про світ та про інших*. Ці властивості можуть розвиватися за умов конструктивної рефлексії та прийняття ризику, який мінімізується у внутрішньому світі підлітка. Підліток набуває нової якості, яка ще тільки починає в нього формуватися – це особистісної значущості задоволення від того, що він сильний духом.

Конструктивна рефлексія є надзвичайно важливим механізмом критичного контролю для переконання правильно обраного шляху протистояти психологічним розладам. Протилежне конструктивної рефлексії є деструктивна рефлексія, яка мотивується нарцистичним потягом задоволення власного Я за рахунок маніпулювання іншими.

Наукові дослідження за другим напрямком ми відносимо психологічні теорії з надання психологічної допомоги щодо відродження екзистенціальних потреб, удосконаленню ментального здоров'я. Найгіршим впливом на руйнування психіки є війна. Навіть стійкі люди не завжди впораються із емоціями горювання, усвідомлення втрати членів родини, близьких людей та зруйнованого житла, домівки. Серед багатьох категорій біженців, які страждали від бойових дій, на першому етапі невідчуті травми продовжували ігнорувати психологічну травматизацію, але з часом вона давала про себе знати. Як ніколи раніше війна внесла нові актуальні питання допомоги підліткам розвивати резилієнтність.

В.Л. Зливков визначає наслідки трансгенераційної травми «це передусім, «рани» у стосунках: *«Я відчуваю біль і страждаю через те, що з тобою сталося»* або *«те, що з тобою сталося, завдає мені фізичного й емоційного болю»*. Введені вище маркери ідентичності колективу (колективні наративи, колективні емоції, ментальні моделі/норми та цінності) мають значення в тому сенсі, що вони передаються від одного покоління до наступного та стають частиною сімейної пам'яті» [13 с. 23]. Сучасний підліток втрачає

резильєнтність в наслідок переданої йому травми образливого сексуального насильства. «Доньки зґвалтованих боснійських жінок можуть відчувати спогади та страждати від серйозної втрати власної гідності та занепокоєння, хоча самі не були зґвалтовані. Мати може замовчувати минуле, свій біль і глибокий сором і страх, дочка стає «контейнером» минулого, а отже, і невирішених питань втрати, страху та сорому матері» (там же, с. 24).

Досвід набутий під час війни доводить, – пише Н. Євдокимова, – що найчастіше психологічної допомоги потребують діти та підлітки, які отримали гострий стрес, *посттравматичний стресовий розлад* (ПТСР), які призводять до порушення адаптації вже більш комфортних умовах життя. Такі діти та підлітки перебувають в стані неусвідомленої причини горя (відчуття скорботи, в напруженому очікуванні втрати) [13, с. 36]. Дослідниця надає психологічні характеристики різних видів психологічного стресу.

«*Психологічний стрес* – це нейрофізіологічна та поведінкова реакція людини на внутрішні та зовнішні стресори довкілля. Існують різні види стресу, кожен з яких може впливати на емоційне та фізичне здоров'я людини. Ситуації та події, які зумовлюють стрес, називаються *стресорами*, можуть виникати одноразово, короткочасно або протягом тривалого періоду часу. Основні різновиди психологічного стресу включають» [13, с. 36]:

Н. Євдокимова описує психологічні стреси, які безпосередньо можуть виникати у підлітків: *рутинний* (повсякденний) *стрес*, пов'язаний з постійним тиском школи, роботи, стосунків та інших обов'язків; *раптовий негативний стрес*, прикладами якого є хвороба; *травматичний стрес*, викликаний травмівною подією (там же).

Встановлено, що будь-який стрес негативно впливає на когнітивну сферу підлітків, які фіксуються погіршенням пам'яті, уваги та інших пізнавальних процесів. Щодо емоційної сфери, то психологічні травми проявляються в дратівливості, безпорадності, тривожному стані, напругою м'язів та соматичними розладами.

Н. Євдокимова визначає психологічні характеристики ПТСР за соматичними показниками (головна біль, або біль в животі); раптовий спалах гніву; страх розлуки як відчуття увічної втрати; уникнення. Для нашого дослідження ці показники є суттєвими так як предметом дослідження є проблеми розвитку резильєнтності підлітків які є постраждалими від війни.

М.М. Мельничук і М.М. Рева здійснили дослідження особливостей кризи ідентичності підлітків, які постраждали під час війни. За результатами емпіричного дослідження вони встановили, що «сучасним підліткам переважно властива недиференційована ідентичність. При цьому підлітки, які характеризуються вираженими ознаками кризи ідентичності та інфантилізму, як правило агресивні, конфліктні, ригідні, відчувають фрустрацію та переважання гедоністичних і комунікативних емоцій. Їм властива недиференційованість гендерних ролей» [26, с. 62].

Підводячи підсумки, слід відзначити, що особливої уваги потребують підлітки, які постраждали від війни. М.Сичинська досліджує таких підлітків у батьківсько-дитячих взаєминах. Вона доводить, що головними компонентами стресостійкості таких підлітків є тоді, коли вони ціннісно-мотиваційну спрямованість у практиці свого життя. Вона визначає, що батьки, які супроводжували виховання своїх дітей з врахуванням рефлексивного аналізу, то такі підлітки краще мислять, орієнтуються й миттєво реагують на уникнення від загрози життю. Сімейні відносини утворюють «змістово-структурно-динамічних характеристик сім'ї, що охоплюють як усвідомлювані настанови, цілеспрямовані впливи батьків, так і ті чинники, які здебільшого не усвідомлюються, проте мають значний вплив на особистість у підлітковому віці» [35, с. 66].

Визначено, що за умов, коли у підлітка визначається **посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)**, який є несприятливою відстроченою реакцією на травматичний стрес, то будуть проявлятися такі розлади як алкоголізм, схильність до вживання психотропних речовин та тютюнокуріння. Даниленко Г.М., Щербакова О.О., Авдієвська О.Г зазначають прояви посттравматичного

розладу (ПТСР) в інтрузії, уникнення й гіперактивність. Поняття «*інтрузія*» має такі ознаки такої психіки: нав'язливі думки, які крутяться як «жуйка», стан занепокоєння, повторення стресової ситуації із спогадів воєнних обстрілів рашистів. Поняття «*уникнення*» мають такі ознаки: намагання уникнути думок а коли хто згадує, то виникають стану тривожності або агресії; неспроможність перебувати на тих місцях, де відбувалась трагедія і навіть спілкуватися з тими людьми, які там живуть чи працюють; нездатність вольовими зусиллями переорієнтуватися на нові умови життя, низький показник самооцінки. Поняття «*гіперактивність*» визначається такими ознаками: підвищена чутливість й нездорова реакція на них; неконтрольовані бажання діяти збуджено; поганий сон та раптові вибухи агресії чи істерії [12, с. 41-42]

Таким чином, несформована резильєнтність у підлітків в більшій мірі є несформованою, або слабко сформованою, що не є підставою до повноцінного життя. Ознаки такого стану визначаються недиференційованою ідентичністю, інфантилізмом, агресивністю, конфліктністю, ригідністю, фрустрацією та потягу до гедоністичних і комунікативних емоцій.

Для формування резильєнтності підлітків, які пережили воєнні напади і як наслідок отримали психологічні переживання стресу, то і фізичні ушкодження, важливо сформувати смислові ціннісні орієнтації, розвинути конструктивну рефлексію для подолання підліткової кризи ідентичності та формування адаптованого відношення до сприйняття реальної дійсності. Важливою характеристикою пошкодження психіки підлітків внаслідок війни є коливання між «орієнтацією на втрату» та «орієнтацією на відновлення», тому для формування стресостійкості необхідно здійснювати психологічний супровід.

1.3. Технології розвитку резилієнтності у підлітків, які мають статус дитини постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

У часи війни є велика кількість підлітків, які отримали фізичну та психологічну травму в наслідок повномасштабної війни російських окупантів. Психіка підлітків є ще досить ніжною, сприйнятливим до несправедливості. Перебуваючи на етапі вже не дитинства та ще не на етапі дорослості його психіка сповнена суперечливості, пошуку свого соціального міста в системі суспільних відносин. Перебуваючи на етапі підліткової кризи ідентичності, йому важко самовизначитися з причин внутрішніх конфліктів.

Така досить коротенька характеристика підлітка доповнюється його індивідуальними властивостями, про які С.Д. Максименко пише, що розвиток окремої психологічної властивості залежить від індивідуального розвитку [25, 96]. Справа в тому, що для одних підлітків ці важкі події війни, згідно дослідження S.M. Southwick, M.Vythilingam, D.S. Charney, можуть давати різні результати. Для одних «нейробіологічні та психосоціальні фактори, пов'язані з депресією, спричиненою стресом, і порівнюються ці фактори з тими, які, як вважають, характеризують стійкість до стресу» [25, с. 255]. Тобто, для одних підлітків війна може стати серйозним переосмисленням цінності життя, його збереження та сприяння допомагати іншим, що є екзистенціальною потребою. Для інших навпаки.

Враховуючи цей фактор, психолог зобов'язаний визначити методологію технологій з надання психологічного супроводу чи технологій проведення психокорекційних занять. Вихідним початком обирання технологій є *рівень психологічної стійкості підлітка* на момент взаємодії з психологом.

О.М. Кокун і Т.І. Мельничук показники психофізіологічної стійкості визначаються «позитивним ставленням до життя, моральна мужність, цілеспрямоване подолання, когнітивна гнучкість, здатність регулювати емоції, мету або місію, увага до фізичного здоров'я, високий рівень позитивної соціальної підтримки, увага до фізичного здоров'я, високий рівень позитивної

соціальної підтримки» [22, с. 40]. Для таких підлітків підбираються одні технології, для підлітків, які втратили такі оптимістичні, екзистенціальні потреби, обираються інші.

Тож перейдемо до визначення поняття «технологія» як наукового інструментарію. Термін «технологія» в довіднику Вікіпедії подається з онтологічного пояснення, що цей термін походить від грецького *τεχνολογία*, майстерність і *λογος* – наука. Тож технологія – це спроба визначити набір технік і послідовності їх впровадження для забезпечення ефективної роботи [40].

У довіднику понять «*психотехнологія* – це «*Психотехнологія* – це набір алгоритмів роботи із психічною реальністю індивідуальних та колективних суб'єктів, що має на «виході» різнопланові індивідуально- та соціо-психічні ефекти, а саме: *діагностичний, терапевтичний, нормативно-впливовий, маніпуляційний (маніпулятивний), психодеструктивний*» [31, с.1].

Г.П. Лазос акцентує увагу на проблемі обирання відповідних технологій в діяльності практичного психолога. «Серед більш як 200 психотерапевтичних напрямів і методів психодинамічний напрям є одним із найпоширеніших у світовому психотерапевтичному просторі, а його методи базуються на міцній теоретико-методологічній основі, є науково виробленими та перевіреними емпіричними дослідженнями і, що важливо, розвиваються відповідно до потреб сучасних клієнтів» [15, с. 99]. Він зазначає, що це є проблема для сучасної психології, «недостатньо вивченою залишається проблема ефективності діагностичних, психокорекційних і психотерапевтичних методів у роботі з емоційними труднощами підлітків» [15, с. 100].

Л. М. Карамушка тлумачить поняття «технологія» так: «це сукупність знань про способи та засоби проведення виробничих процесів» [19, с. 54]. Вона визначає структуру психологічної технології: б) інформаційно-смісловий компонент; в) діагностичний компонент; в) корекційно-розвивальний [19, с. 57].

Л. Делвіс поєднує «кваліфікаційних навичок, устаткування, інфраструктури, інструментів і відповідних технічних знань, необхідних для здійснення бажаних перетворень у матеріалах, інформації чи людях» (цитуються за Л.М. Карамушка [21, с.55]). Подібний підхід до визначення психологічних технологій знаходимо і в роботах В.Г. Панка. Цей напрямок підготовки психолога до надання психологічних послуг він називає «основним елементом практичної психології» [28, с. 344] з таких видів роботи: діагностична; інтерпретаційна (пояснювальна); корекційна (там же).

Існує велика кількість технологій по зняттю психофізіологічного напруження, тривогу, які виникли в наслідок сильного стресу. Згідно визначень щодо особливостей *психофізіологічних технологій*, Л.М. Карамушка та М.В. Войтович визначають їх як спеціальні дихальні, релаксаційні вправи по зняттю внутрішньо м'язової напруженості. В процесі виконання цих вправ відбувається самопрограмування бажаного стану (настрою, блокування негативних емоцій). Найбільш відома технологія зняття напруження запропонована німецьким психотерапевтом Йоганнесом Генріхом Шульцем у 1924 р, яка отримала назву *аутогенне тренування* (від грецького autos – сам і genos – виникаючий).

Техніки оздоровлення в китайській культурі: Цигун («ци» енергія, «гун» дія) – Даоський метод. Техніки цього методу полягають у взаємодії людини із своєю життєвою енергією. Хатха-Йога – це метод також спрямований на філософію взаємодії людини із своїми думками і тілом, які довели ефективність фізичного розвитку й оволодіння своїм тілом.

Психологічні технології передбачають цілеспрямовану роботу психолога використовувати алгоритм організації психологічного втручання у розв'язанні внутрішнього конфлікту за різними теоретико-методологічними підходами. Наприклад, за умов використання психодинамічних теорій, то відбувається розпізнання символів, що виражають «сміслову глибину, перспективу образу; його неможна дешифрувати прямими зусиллями розуму,

він невідділений від структури образу й не існує у вигляді якоїсь раціональної формули, яку можна відокремити» [52, с. 85].

У дослідженнях юнацького віку, які мають низькі показники резильєнтності Л.О.Гапоненко, М.М. Тріпак, О.А. Чаркіна, В.М. Федорчук визначили антонімічні пари схем емоційного реагування – це «хороша» (розвивальна схема) і «погана» (блокуюча схема). «Хороша схема емоційного реагування на інформацію визначається предикторами – високий рівень емоційної адаптації завдяки рефлексивному усвідомленню реальної дійсності, витримкою емоційної напруги в життєвих кризах, конструктивністю щодо розподілу психічної енергії, оптимістичним світоглядом, творчим ставленням до навчання, доброзичливістю та соціальною підтримкою інших» [7, с.734-735]. Щодо «поганої схеми емоційного реагування», то автори визначають протилежні властивості психіки.

Як бачимо, існує велика кількість технологій в психологічній діяльності психолога, психотерапевта. О.А. Левенець здійснила аналіз «диференціацію та узагальнення інтегративного теоретичного підходу в наданні психологічної допомоги як однієї з ефективних сучасних теоретичних течій» [24, с. 91]. Вона висвітлює синтез когнітивного й поведінкового напрямів у психотерапії, сутність якого опирається «на феноменологію та функціонування особистості:

1) людський організм реагує не стільки на навколишні обставини, скільки на когнітивні уявлення про них; 2) ці когнітивні уявлення функціонально пов'язані з процесами та параметрами навчання; 3) більшість людських знань когнітивно опосередковані; 4) думки, почуття та форми поведінки каузально взаємозалежні. здійсненні порівняльного аналізу еkleктичного та інтегративного підходів у психологічному консультуванні та психотерапії» [24, с. 101].

У розвитку резилієнтності підлітків війни визначають «пробудження» відчуття довіри, теплоти стосунків, який досягається теплим емоційним зв'язком із психологом, волонтерами громадянських організацій. В основі

таких відчуттів лежить принцип діалогічного спілкування з підлітком як умови розвитку його емоційного інтелекту, рефлексії, образа «Я-сильний».

Висновки до розділу 1

У першому розділі проаналізований понятійний інструментарій за теоретичними поглядами вітчизняних та зарубіжних психологів. Уточнені ознаки понять «резилієнс»: 1) як ознак властивості психіки успішно функціонувати та швидко відновлювати внутрішні ресурси; 2) «резилієнтність» як вроджена властивість психіки долати стреси; 3) як напрямок досліджень про резилієнтність як розвинена особистістю в наслідок цілеспрямованої мети бути стресостійким.

Здійснений аналіз теоретичних положень психоаналітичної психології, в якій зазначено, що ідентифікація, як самий ранній зв'язок дитини із іншими (батьками). За умов психологічного благополуччя особа набуває «копінг-стратегій» стресостійкості, задоволення від власного існування й діяльності на благо іншим. За умов психотравм, особа втрачає здатність до стресів, піддається тяжким негативним переживанням в напружених ситуаціях.

Проаналізовані психологічні дослідження з виявлення новоутворення ознак резилієнтності у підлітків як інтегральної властивості емоційного інтелекту, які розвиваються за психологічними механізмам конструктивної рефлексії та конструктивної ідентичності.

Окремо розглянуті наукові праці зарубіжних і вітчизняних психологів про особливості розвитку психіки дітей та підлітків війни з досвідом пережитих серйозних травм в наслідок бойових дій, стресових розладів підчас війни. Описані психічні розлади підлітків, які опинилися в ситуації безпорадності, жертви перед лицем ворога, відчули на собі знущання, приниження, «дихання» смерті.

В першому розділі представлена теоретична модель резилієнтності та модель критеріїв резилієнтності підлітків, які передбачено емпірично перевірити в дослідно-експериментальній роботі.

Розділ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ, ПОСТТРАЖДАЛИХ ВІД ВІЙНИ

2.1. Обґрунтування діагностичного інструментарію та вибірка респондентів

Емпіричне дослідження проводилось на базі Бородянського академічного ліцею Бучанського району Київської області з 30 січня по 30 вересня 2024 року. Дослідження складалось із трьох етапів:

Пілотажне дослідження, мета якого полягала: у визначенні експертної групи для відповідності проведеного дослідження; опитування педагогів та батьків з виявлення психофізичного та соціально-психологічного стану підлітків; визначення діагностичних методик для виміру рівнів резилієнтності; узгодження групи підлітків, які б дали згоду на участь у дослідженні. На цьому етапі була складена програма емпіричного дослідження

Констатувальна частина емпіричного дослідження, мета якого спрямована на організацію проведення тестових методик, визначення дослідних груп та розподілу респондентів на експериментальну та контрольну групи, виявлення запиту у підлітків на участь в корекційно-профілактичній роботі.

Формувальний експеримент, мета якого спрямований на подолання психічних та психологічних бар'єрів у розвитку резилієнтності. В моделюванні корекційно-профілактичної програми «Резилієнтність – це базова основа ментального здоров'я» були враховані особливості підліткової кризи, які накладались на стресові переживання в наслідок перебування в зоні бойових дій.

З посиланням на теоретичний матеріал була розроблена програма виміру ознак рівнів резилієнтності та супроводжуючих їй властивостей. Програма отримала назву: **«Емпіричне дослідження бар'єрів у розвитку резильєнтності підлітків, які постраждали від бойових дій»** (Додаток Б 1.). Програма була узгоджена з науковим керівником, к.пед.н., доцентом Л.О.Гапоненко, психологом Бородянського академічного ліцею А.М. Бабаян.

Виконання завдань згідно програмі здійснювалась згідно календарного графіку.

На першому етапі емпіричної роботи були проведені уточнення та конкретизація робочої гіпотези дослідження, погоджений склад експертної групи, зібраний дослідний матеріал за результатами спостереження динаміки емоційного стану підлітків у навчальному процесі. На пілотажному дослідженні прийняли участь 45 підлітків. Для проведення порівнянь результати дослідження з їх однолітками, була проведена робота щодо їх запиту до психолога.

Після тривалого спостереження та отриманих результатів пілотажного дослідження була визначена дослідна група, яка складалась із 36 респондентів. Це всі підлітки були травмовані в наслідок бойових дій в Бучанському районі Київської області. Для зручності подальшого емпіричного дослідження вони випадковим відбором поділені на 2 групи: експериментальна група ЕГ 17 осіб та контрольна група 19 осіб. Саме ці підлітки знаходяться під патронажним психологічним супроводом, який здійснює І.І. Мельніченко, психолог волонтерської організації «СОС Дитячі Містечка» та психологом Бородянського академічного ліцею Бучанського району А.М. Бабаян.

У склад експертної групи увійшли директор ліцею О.В. Коваленко, завуч з виховної роботи та два вище згаданих психологів. Спільна з ними праця дозволяла встановлювати відповідність віковим та психофізичних навантажень, коректність програми емпіричного дослідження, а також узгодження зустрічі із педагогами та батьками підлітків, які були задіяні в дослідній роботі.

Для проведення емпіричного дослідження була сформульована *гіпотеза* щодо адаптаційної та стресозахисних функцій психіки підлітків, які перебували в зоні бойових дій. Вона складалась із низки припущень:

- чим вищий рівень конструктивної рефлексії, тим вірогідніше підліток володіє емоційною регуляцією самозбереження і навпаки;

- чим вищий рівень рефлексії ідентичності сформованого образу «Я-стресостійкий», тим вірогідніше підлітки не піддаються паніки та тривожності і навпаки.

На початку нашого дослідження була проведена роз'яснювальна робота щодо наших досліджень та тієї психологічної допомоги, яку потребують підлітки. Після отримання погодження їх взяти участь, ми продовжили нашу роботу щодо виконання графіку їх діагностування.

У відборі психодіагностичного інструментарію ми керувались результатами теоретичного аналізу про те, що для цього віку визначена підліткова зрілість, яка виражається стресостійкістю до невдач та до кризових ситуацій (дослідження Мельничук М.М., Рева М.М [26]). За дослідженнями Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська доведено, що за умов володіння рефлексією ідентичності «Я-образ» підвищується локус внутрішнього контролю. Визначено, що резильєнтність у підлітковому віці може бути стійкою динамічною властивістю до адаптації в скрутних умовах життя, навіть тих ускладнень, які пов'язані із втратою рідного помешкання, смертю батьків, родичів, фізичних захворювань тощо [13].

Водночас, є досить багато досліджень про втрату такої властивості: підлітки схильні до істерії, до або вже мають стійку звичку до вживання алкоголю, наркотиків та тютюнопаління; схильні до конфліктів та прояву агресивності. В нашому дослідженні ці властивості представлені бар'єрами розвитку резильєнтності.

Таким чином, ми обрали такі методики діагностування:

- 1) шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Connor-Davidson resilience scale-10) [22 с. 16-17];
- 2) «Дитяча шкала впливу подій(8)» (CRIES-8) [39].
- 3) оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Спілбергер-Ханін) [27];
- 4) рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант) [37].

Для розв'язання поставленої мети дослідження визначимо, якими показниками діагностичних методик ми керувались.

Характеристики обраного діагностичного інструментарію

Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (CD-RISK, Connor & Davidson). За цією методикою є можливість відстежити на якому рівні сформованості знаходить підліток за показниками резильєнтності: а саме: чи властиві йому позитивне ставлення до себе та оточуючих; чи спрямовує він свої зусилля для самореалізації; чи властива йому така риса як оптимальна реакція в ситуації кризи чи стресу; чи має він ментальне здоров'я.

Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 CD-RISK є зручною для діагностування, вона включає невелику кількість питань (10 питань) та інформаційні пункти повної шкали (25 пунктів). За 10 твердженнями, відповіді на які даються за п'ятибальною шкалою Лайкерта (від «повністю невірно» = 0 до «вірно майже у всіх випадках» = 4), які легко оцінюються за балами:

- від 0 до 29 – низький рівень;
- від 30 до 32 – рівень нижче середнього;
- від 33 до 36 – середній рівень;
- від 37 до 40 – високий рівень.

Для проведення цієї діагностичної методики необхідно підготувати реєстраційний бланк з питаннями і підлітки самі визначають який яку цифру вони обводять кружками.

Методика «*Дитяча шкала впливу подій(8)*» (*Revised Child Impact of Events Scale (CRIES-8)*). Історія цієї методики безпосередньо пов'язана із цільовим виміром травмуючого впливу на психіку дітей та підлітків, які опинились в умовах війни. Вона має вільний доступ на Google carrier «Діти війни» <http://www.childrenandwar.org> , дозволений власником авторським правом. Українські психологи Інституту психічного здоров'я Українського Католицького Університету (www.ipz.org.ua) адаптували цю методики для українських дітей та підлітків.

Згідно цієї методики вимірюються такі показники як рівень ситуативної тривожності. Інструкція для діагностування є зручною як для респондентів, так і для статистичної обробки. Респонденти після прочитаного питання самі визначають що найбільш їм властиво. Цифра «0» відповідає середньому самопочуттю, яке обстежуваний не може віднести ні до поганого, ні до хорошого. «1», яка знаходиться «зліва від "0" відображає самопочуття - вище за середній, а цифра «3» - відповідає прекрасному самопочуттю» [39, с.2]

Методика «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності Спілбергера-Ханіна. Історія цієї методики отримала широку популярність. Створена вона була у 1970 році для самооцінювання рівня тривожності в даний момент (*реактивна тривожність як стан*) та особистісна тривожність (*як властивість*), тобто стійкі патери поведінки в будь-яких напружених ситуаціях. характеристика людини). Цю методику адаптував Ю.Л. Ханін, завдяки чому вона має популярність ще у варіанті «Шкала Спілбергера – Ханіна».

Тест «Рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант) [37]. Методика отримала широку популярність згідно високого рівня її валідності та простоті проведення діагностичної процедури. Вона складається із 40 висловлювань різної спрямованості – від егоцентричної до гуманістичної. Питання стоять в колі життєдіяльності відносно власного рефлексивного аналізу (саморефлексія) та в колі спрямованості до соціального оточення (соціорефлексія). В кожній шкалі є можливість визначати спрямованості. Якщо спрямованість егоцентрична, то рефлексія визначається неусвідомленою, а емоційно реагуємою (ми позначаємо показником (-) Якщо спрямованість є гуманістично орієнтованою, то показник ми визначаємо знаком (+). Таким чином, є можливість рахування результатів діагностичного матеріалу за показником конструктивна рефлексія (знак +) та деструктивна рефлексія (знак -).

Після проведеної роботи, вважаємо, що за відповідною організацією емпіричного дослідження ми були підготовлені, а обрані діагностичні

методики дозволяли нам виявити показники рівні резильєнтності, здатності проявляти рефлексію та ідентичність як таку, що є показником стресостійкості, вольового управління в складних ситуаціях життя. Для нас було важливо визначити взаємозв'язки впливу війни на психіку підлітка.

2.2. Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація

Як уже зазначалось в попередньому матеріалі, резилієнтність є інтегрованою властивістю, яка походить від природних задатків, як одного із чинника, так і в основному залежить від соціального входження дитини в в оточуюче соціальне середовище. Тому в інтерпретації отриманих статистичних матеріалів, ми визначали ті чинники (відповіді на запитання тестового матеріалу), які в більшій мірі відповідали соціальним показникам розвиненості резилієнтності – це позитивне світосприйняття; спрямованість на усвідомлену (рефлексивну) самореалізацію; емоційну реакцію в ситуації стресу, стійкість ідентичності образу «Я-сильний», активність до збереження здоров'я, вміння розслабляти організм після напруження, вміння спілкуватися, набувати знання, розвивати інтелект та зрілість.

Проаналізуємо отримані результати за *методикою Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (CD-RISK, Connor & Davidson)*. Усі 36 респондентів заповнили реєстраційні бланки. Обрахунки представлені в таблиці 2.1

Показники рівнів резильєнтності (у балах та %)

№№	ЕГ (n = 17; %)		КГ (n = 19; %)		
	Рівні резильєнтності	n	%	n	%
1	Низький (0-15; 0-20%)	6	35,29	3	15,78
2	Нижче за середній (16-20; 21-40%)	5	29,41	4	21,05
3	Середній (21-25; 41-60%)	4	23,52	7	36,84
4	Вищий за середній (26-30; 61-80%)	2	11,76	4	21,05
5	Високий (31-40; 81-100%)	0	0	1	5,26

Більш наочно різниця показників по всім рівням резильєнтності відстежується в ЕГ та в КГ (рис. 2.2.1.)

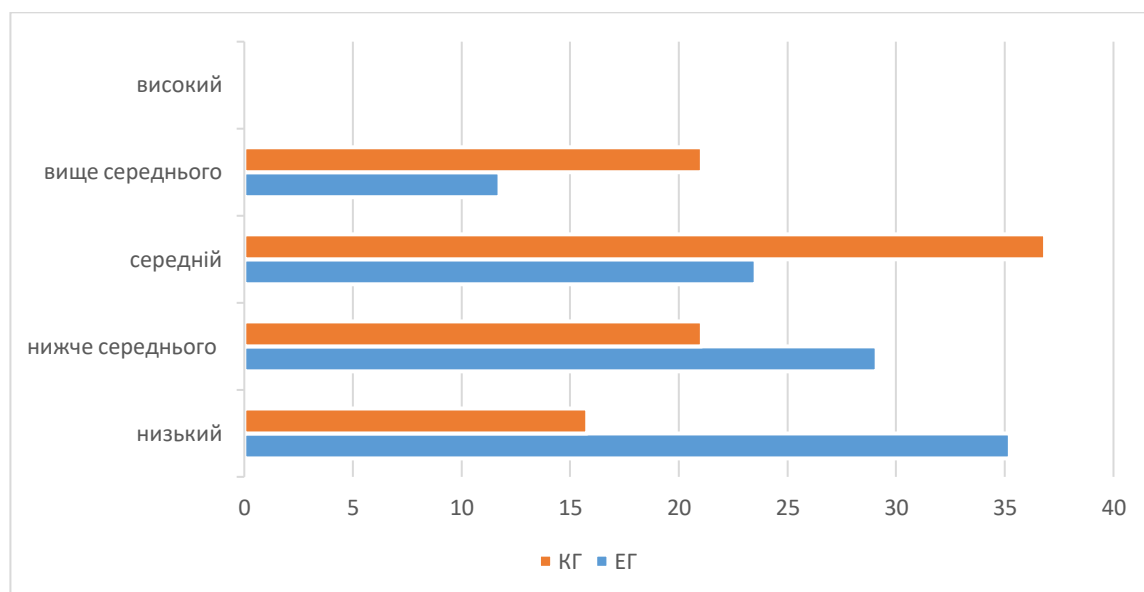


Рис. 2.2.1. Показники рівнів резильєнтності ЕГ та КГ

Як видно із наведених статистичних матеріалів у підлітків, які пережили факти воєнних дій показники резильєнтності **низький рівень** в порівнянні із показниками контрольної групи (низький рівень в ЕГ =35,29% (6 осіб), у КГ цей показник майже в двічі нижчий – це 15,78% (3 особи). Респонденти майже не справляються із станом тривожності, який виникає в наслідок підвищеного навантаження на психіку, не здатні оцінити реальну обстановку та діяти адекватно на неї, через що вони не проявляють відчуття оптимізму, гумору, не вміють впоратися з емоційним навантаженням тощо.

Нижче середнього рівень. Подібна різниця визначена і за цим рівнем. ЕГ 29,11% (5 осіб), в той час як у КГ 21,05% (4 особи). Нижче середнього рівня характеризує підлітків як таких, що вони більш песимістичні, зневірені бо важко впораються із невдачами свого життя.

Середній рівень також визначився гіршим у ЕГ 23,52 % (4 особи), у КГ 36,84% (7 осіб). Цей показник свідчить, що тільки за умов тиску «з боку», підлітки можуть впоратися з емоціями хвилювання, тривоги.

Вище середнього рівня. За цим рівнем така ж картина: ЕГ 11,72%, в КГ 21,05%). що також підтверджує сформованість концентруватися на сучасних подіях, сприймати ситуацію війни як таку, що треба продовжувати жити повноцінним життям.

За високим рівнем у ЕГ не визначено ні в кого, в той час як у КГ визначний 5, 26% (1 особа). Як видно із таблиці, тільки один респондент має високий рівень стресостійкості, соціальної адаптації та потягу до збереження здоров'я. Це дає підставу стверджувати, що підліток має достатній рівень усвідомленого сприймання сьогоденної ситуації війни, переживши страшні події Бучанської трагедії, яка зворушила весь світ. Респонденти адекватно сприймають ситуацію, швидко адаптуються в нових умовах, вміють послабити тривогу.

Є підстава стверджувати, що для формування резильєнтності підлітків, які мають низький рівень цієї властивості необхідно їм оволодіти нормативними установками оптимізму та здатності володіти психофізіологічним управлінням по зняття м'язової напруги, а також вправами розслаблятися оптимістичним сприйманням ситуації.

За результатами методики «*Дитяча шкала впливу подій (CRIES-8)*» ми змогли виявити рівні вираженості показників посттравматичного стресового розладу (Post-traumatic stress disorder (PTSD), виражені прояви ПТСР як: рівень інтрузії та уникнення. Результати представлені в таблиці 2.2.2. та на рисунку 2.2.2

Таблиця 2.2.

Показники вираженості симптомів ПТСР в ЕГ і КГ

	ЕГ n=17; в %		N=19; в %	
Інтрузія	9	52,94	4	21,05
Уникнення	7	41,17	9	47,36
Відсутність ПТСР	2	11,76	6	31,57

Респонденти цієї групи на питання «*Чи буває так, що ти думаєш про цю подію навіть тоді, коли не хочеш про неї думати?*» відповіли «Часто», що

дозволяє фіксувати низький рівень стресостійкості, відсутності соціальної адаптації в повсякденному житті та уникнення від повноцінного отримання навчальних знань. На питання: «Чи ти намагаєшся «прибрати» цю подію зі своєї пам'яті?» відповідали «Так» або «Дуже часто», що також свідчить про низький рівень стресостійкості.

Для наочності порівнянь результатів ЕГ та КГ показники вираженості симптомів ПТСР у респондентів ЕГ і КГ представлені в діаграмі 2.2.2.

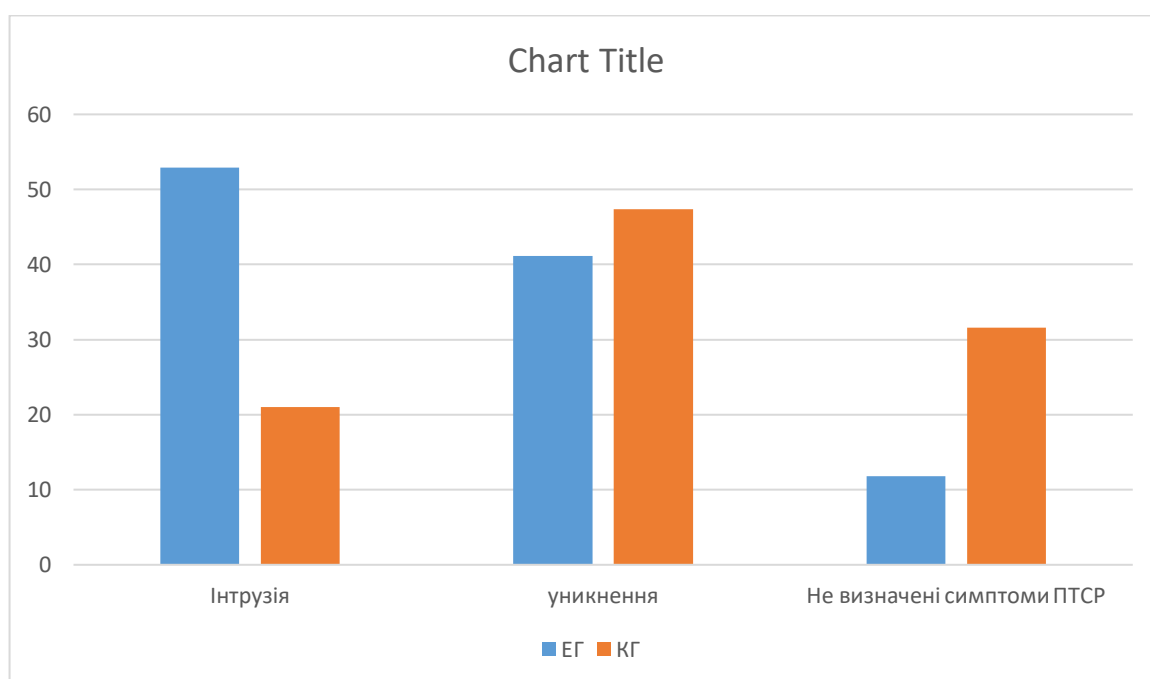


Рис. 2.2. Вираженість симптомів посттравматичного стресового розладу інтрузії та уникнення, %

Інтерпретація отриманого результату за методикою «Дитяча шкала впливу подій (CRIES-8)». Виявлено у респондентів ЕГ значну кількість осіб, що мають симптом *інтрузії* (52,%; 9 осіб), який захопив емоційну й когнітивну сферу підлітка до нав'язливих станів драматичного «прогривання» стресових ситуацій. За таких умов підлітки втрачають здатність до пізнавальної активності, яка для них є основним видом діяльності – це навчання. Вони схильні до хвилювань за будь-якими умовами напруження ситуації, великих інформаційних повідомлень. Зміст поганих снів пов'язані з повторенням подій війни, загибелі людей, руйнування будинків. Тож, тривале перебування в

такому стані призведе до негативного психологічного й фізичного розвитку підлітків. Їм необхідно надавати психологічну допомоги й здійснювати психологічний супровід.

Слід відзначити, що за цією методикою визначені багатомірні властивості, які концентруються на сукупності поглядів та переконань. Відповіді на питання: «Здатний адаптуватися до змін», респонденти визначили показником «2», що свідчить про складні психологічні стани, які стають бар'єром в стабілізації ресурсів стресостійкості.

Симптом *уникнення* виявлений у ЕГ 41,17% (7 осіб) та 47,36 % (9 осіб) у респондентів КГ. Як бачимо у КГ респондентів більше проявляють уникнення, хоча вони не були в зоні бойових дій. Це можна пояснити тим, що вони теж перебувають в країні, в якій йде війна, в кожній родині є захисники, які перебувають на передових лініях фронту. Вони схильні уникати тем війни, але спогади їх постійно супроводжують. З цього слідує, що як і підліткам ЕГ, так і підліткам КГ необхідно надати психологічну допомогу.

Третя методика діагностичного виміру була присвячена виміру рівнів тривожності за допомогою методики Спілбергера-Ханіна (Додаток). Результати опитувальника представлені у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.3.

Результати виміру рівнів тривожності за методикою Спілбергера-Ханіна

Шкала ситуативної тривожності ЕГ					
Низький		Середній		Високий	
ЕГ, %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ%
4 особи	6 осіб	5 осіб	9 осіб	8 осіб	4 осіб
23,52	35,29	29,41	52,94	47,05	21,05

За показником ситуативної тривожності, яка ще має назву реактивна проявляються такі ознаки поведінки як надмірним перебільшенням ситуації, яка є насправді в конкретній ситуації. емоціями, які суб'єктивно переживає підліток в напружених ситуаціях (діаграма 2.3.)

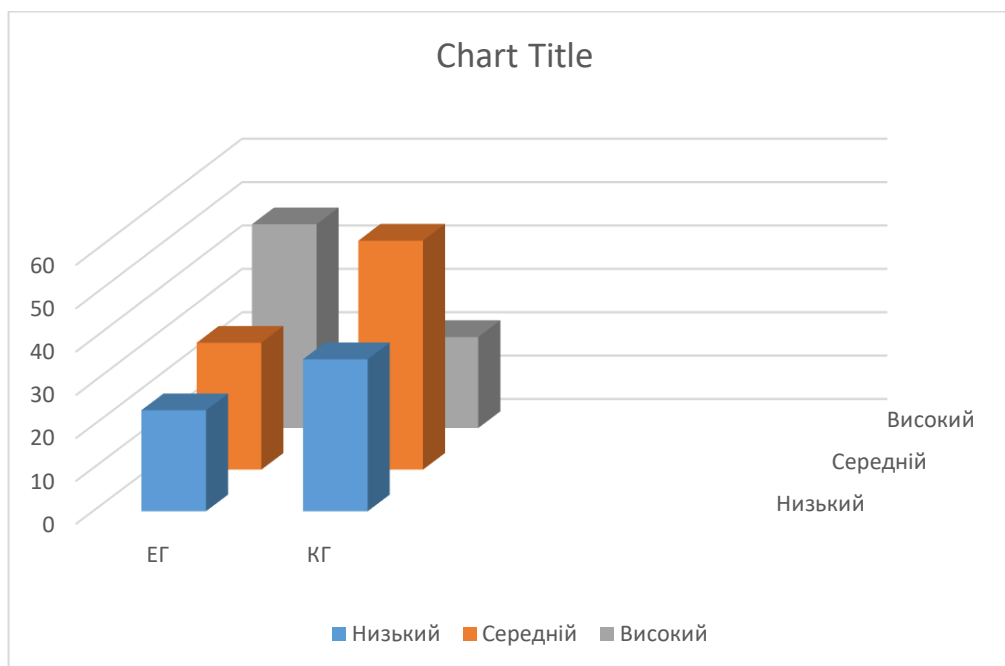


Рис.2.3. Показники рівнів тривожності за методикою Спілбергера-Ханіна

За показником *низького рівня реактивної тривожності* гірші показники в EG, бо тільки у 4 осіб (23,52 %) виявлений цей показник, в той час як у КГ з такими показниками виявилось у 6 осіб (35,29%). Подібні показники і за середнім рівне (EG 5 осіб; 29,41% та КГ 9 осіб 47,05%). Викликають занепокоєння підлітки в яких виявили високий рівень реактивної тривожності. У EG 8 осіб (47,05%) та у КГ 4 особи (21,05 %).

Як видно із діаграми високий рівень тривожності відстежується у респондентів, які мають особистий досвід перебування в зоні бойових дій. Вони не визначали в собі відчуття: *«Я спокійний»*; *«Я почуваю себе вільно»*, а навпаки, вони визначали протилежні почуття: *«Мене хвилюють можливі невдачі»*; *«Я стурбований»*

Це свідчить, що в психологічній допомозі підлітків необхідно врахувати психогімнастичних вправи з дихання, розслаблення м'язів та формування позитивних установок.

За результатами попередніх діагностик визначено, що у респондентів обох груп виявлені гострі стресові реакції, який визначаються як транзиторний розлад значної тяжкості. Він розвивається без особливо спостерігаємих

симптомів і діє як відповідь на виняткові ситуації, що мають фізичний і психологічний стрес. Він тримається протягом короткого терміну (від 1 години до декількох днів) і потім начебто зникає. У момент його проходження важливу роль відіграє усвідомлена фіксація на здатності захистити психіку від стресу. Тому ми провели дослідження з виявлення показників рефлексивності.

Результати виміру за методикою «Рівень вираженості та направленості рефлексії» М. Гранта статистичний матеріал представлений в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати виміру рефлексивності підлітків за методикою М. Гранта

Рівень рефлексії	Показники рефлексії				Me	Ф _{емп}
	ЕГ		КГ			
	N=17	%	N=19	%		
низький	7	41,29	3	15,78	28,53	1.795
нижче середнього	5	29,40	6	27,27	28,33	0.658
середній	3	17,64	8	36,36	27	0.621
вище середнього	2	11,76	3	13,63	12,69	0.138
високий	0	0	2	9,09	4,5	0.107

Примітка: $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$

Наочно показники результатів виміру рівнів рефлексивності за методикою М. Гранта представлено в діаграмі 2.4.

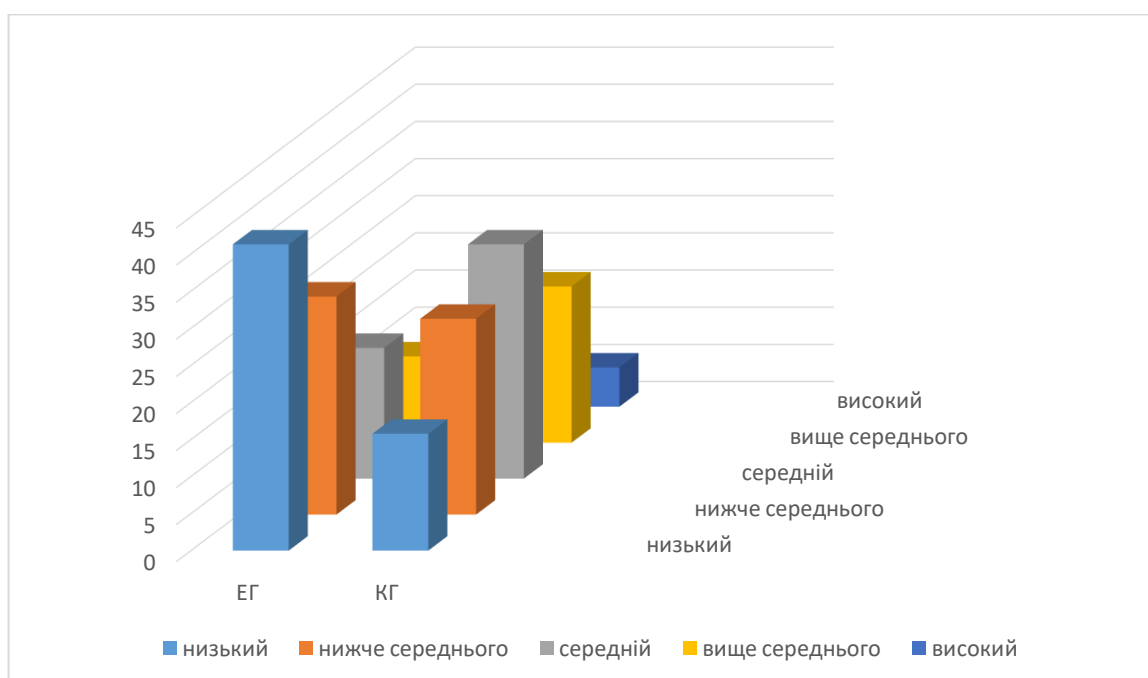


Рис.2.4. Порівняльний аналіз рефлексивності ЕГ і КГ

Як видно із таблиці та діаграми показники низької рефлексії відстежуються в ЕГ (41,29) в порівнянні з КГ (15,78). Ми пояснюємо таку різницю тим, що підлітки переселенці на етапі підліткової кризи перебували в зоні бойових дій і за різними термінами (комусь вдалось перепнути кордони через 2-3 тижні, комусь через 3 місяці, а де хто перетинав кордони через інші території, які затягнулися на більш тривалий час. Згідно дослідження О.А. Краєвої встановлено, що підлітки за умов благополуччя набувають повноцінної конструктивної рефлексії тільки на 14-тому році життя. Тож тим підліткам, які перебували надзвичайно складних умовах, рефлексія ще не набула чинного рівня. Це треба обов'язково враховувати в корекційній роботі.

Відмітимо, що в ЕГ не визначений показник високий рівень рефлексивності, що свідчить про значний бар'єр в розвитку рефлексивності.

Для перевірки рівності середніх значень у різних показниках з виміру резильєнтності, тривожності та рефлексії ми обрали *t-критерій Ст'юдента*, завдяки якому є можливість перевірки рівнів середніх значень у вибірках ЕГ та КГ за показником спрямованості рефлексивності та тривожності. Коефіцієнт кореляції між цими показниками дорівнює $r = - 0.641$ (показниками слабкої тісноти зв'язку), що підтверджує припущення, яке було поставлене в емпіричному дослідженні.

Висновки до розділу 2

Другий розділ присвячений діагностуванню показників резильєнтності та чинників, які стають бар'єрами на шляху розвитку стресостійкості підлітків з досвідом війни Бучанському районі Київської області де рашисти виявили нелюдські, безпрецедентні вбивства, який здивував увесь світ та з чим вільний світ ніколи не зможе змиритися. Респондентами виступили підлітки, які отримали документ про надання статусу дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, діти, які є «Вимушено переміщені особи», а також місцеві підлітки, які проживають в Київській області і в досить

близьких районах, де відбулося знищення сіл та селищ міського типу. За віком підлітки були від 13 до 14 років.

Були обрані методики – це шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Connor-Davidson resilience scale-10) [Кокурн ..Резьєн-довід, 22, с. 16-17]; «Дитяча шкала впливу подій(8)» (CRIES-8); оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Спілбергер-Ханін); рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант). За результатами був встановлений слабкий зв'язок тривожності й рефлексивності ($r = - 0.641$). Таким чином гіпотеза дослідження доведена і згідно отриманих результатів є необхідність розробити корекційну програму з подолання чинників у розвитку резилієнтності.

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНИЙ ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ДОСВІДОМ БОЙОВИХ ДІЙ

3.1. Моделювання корекційно-профілактичної програми з розвитку резильєнтності для підлітків

Наукове моделювання є один із ефективних методів пізнання дійсності. Моделювання (англ. scientific modelling, simulation) в психокорекції – це створення такої конструкції психологічних впливів, які корегують на рівні психіки *спрямованість потягів* до природних ресурсів психіки екзистенційних почуттів та потреб на основі яких здійснюється інтеріоризація соціально значущих цінностей, цільова спрямованість бути корисним соціуму.

У моделювання корекційно-профілактичної програми ми обрали ідею *емпіричного навчання*, яке здійснюється тільки в *діалогічному спілкуванні*. Згідно діагностичного матеріалу у підлітків з низьким показником резильєнтності відстежений високий показник тривожності, інтрузії, уникнення, що свідчить про утворення «пустого я», яке за виразом Ф.Кушмен (Ph. Cushman) має «певну психологічну мережу внутрішнього локусу контролю і бажання маніпулювати зовнішнім світом на благо своїх персональних цілей» [54, с. 601].

У нашому моделюванні ми враховували каталізацію (від грец. Κατάλυσις – розпад) психокорекційних процесів за умов, якщо кожний учасник групової корекції добровільно визначає бажання досягти рівня резильєнтності. Тому перед початком проведення тренінгу з кожним учасником були зустрічі (вони здійснювались у звичайному, майже побутовому спілкуванні) з метою активізації бажань подолати наслідки пережитого горя від воєнних дій на території їх проживання. Слід відзначити, що деякі підлітки були надзвичайно пасивними й начебто такими, які не чують розмову, а перебувають у своїй уявленій реальності, та були й такі, які говорили, що вони вже отримали

допомогу від психологів і водночас цікавились, що буде відбуватися в груповій корекції. Показником відкоригованої особистості підлітка є здатність вести бесіди на достатньо усвідомленому соціально-перцептивному інтелекті. Такі підлітки визначають внутрішні суперечності й здатності врівноважити свого емоційного стану. І навпаки, підліток який замовчує свої внутрішні переживання горя, уникнення, страху, залишається в стані внутрішнього дискомфорту, емоційного виснаження й труднощів виконувати функцію учня.

Покладаючись на результати діагностичного матеріалу, аналізу співбесіди, ми використали сукупність методичних рекомендацій з проведення обережного спілкування в тренінгах з підлітками, які мають досвід «Бучанської трагедії» (Л.О. Гапоненко, О.А.Чаркіна [6], В.Зливко, С.Лукомська, Н.Євдокимова, С.Ліпінська [13], Карамушка Л.М [19], Мельничук М.М., Рева М.М. [26]). За вказаними авторами були взяті принципи групової корекції, в основі яких лежить відродження екзистенціальних переживань в діалогічному спілкуванні, яке функціонує тільки в умовах діалогів. За траєкторією цього принципу були визначені такі особливості корекційно-профілактичної роботи з підлітками:

- 1) техніка моделювання екзистенціальних переживань та потреб для відродження закладених природою унікальних екзистенційних потреб (за теорією Е. Фромма [44]);
- 2) розпізнання «пустого Я», яке страждає і це є сигнал про допомогу заповнити його повноцінним життям, яке спрямоване на допомогу собі й іншим (Ф. Кушмен (Ph. Cushman [54]);
- 3) закріплення внутрішніх диспозицій екзистенціальних потреб в рефлексивно-рольовій поведінці (Л.О. Гапоненко [5], Л.О.Гапоненко, О.А.Чаркіна [6]).

Обґрунтування корекційно-профілактичної тренінгової програми.

Будь-яке наукове дослідження передбачає теоретико-методологічне обґрунтування. В основу розробки програми були покладені положення

- про генезу розвитку особистості, яка характеризується ключовими ознаками: «цілісність, унікальність, активність, вираженість, відкритість, саморозвиток і саморегуляція» (С.Д. Максименко [25, с.40]);

- посилаючись на генетико-моделюючий метод С.Д. Максименка, ми обрали його тезу «Особа починається з любові» [25, с.68];

- теоретичні положення про рефлексію в розвитку особистості Л.О.Гапоненко, М.М. Тріпак, В.М. Федорчук, О.А. Чаркіна [7].

У процесі визначення корекційних вправ ми обирали такі, які б сприяли розпізнанню хибної любові – це «любов-злиття» від «любові-обміну» (за Е.Фроммом [44]). Кожна вправа визначалась так, що кожний учасник визначав її вирішення завдяки емпіричному моделюванню в пошуках Істини (за ідеями Сократа про майєвтику) Передбачалось, що підлітки на кожному корекційно-профілактичному занятті навчаються:

- 1) розпізнавати ознаки *«пустого Я»* як бар'єра розвитку резилієнтності;
- 2) переосмислювати дефіцит набутих засобів набуття відчуття *безперервності і внутрішньої узгодженості*, яка набувається в діалогічному спілкуванні;
- 3) здобувати конструктивну рефлексію для *самооцінювання власного Я* за показниками власного контролю й відчуттям *провини та відповідальності*, проявом активності чи пасивності відпрацювання травм війни.

Структура тренінгу, підбір тренінгових вправ ґрунтувався на принципах рефлексії діалогічного спілкування для досягнення *осаяння в інсайті*.

Проведення корекційно-профілактичної роботи було здійснено в облаштованому за сучасними вимогами тренінговій кімнаті Бородянського академічного ліцею Бучанського району Київської області. Проводили заняття у парі співведучих: одним із них був автор цієї дослідної роботи, другий був психолог Бородянського академічного ліцею Бучанського району А.М. Бабаян, психологом Мельниченко Іриною Іванівною, яка працює у

волонтерській організації «СОС Дитячі Містечка». Більш детальний аналіз в наступному параграфі.

3.2. Апробація корекційно-профілактичної тренінгової програми з розвитку резиліентності підлітків, які постраждали від бойових дій

Емпірична корекційно-профілактична програма

«Резиліентність – це базова основа ментального здоров'я»

Мета програми: зниження рівня страху, тривожності, уникнення інтрузію завдяки рефлексії ідентичності особистісного «Я» яке є соціально значущим і патріотично спрямованим подолати ворога.

Завдання:

- розвиток соціально значущих цінностей та смислового розуміння сутності поняття «любов-обмін» як базової основи ментального здоров'я»;
- сприяти розвитку психогігієні власного Я;
- розвиток рефлексії ідентичності «Я-стресостійкий»;
- зниження рівня тривожності засобами рефлексивної ідентичності «Я».

Методи і форми роботи: «емпіричне навчання» за методом Коломбо (ELT); діалогічне спілкування з елементами майєвтики, мозковий штурм, дискусії, ігри на довіру, рольові ігри, самодіагностика, арт-техніки, релаксаційні вправи.

Організація занять -групова корекція: вікова обмеженість учасників групової корекції– 13- 14 років, кількість учасників в групі – 17. Форма занять –тренинг по забезпеченню активності до участі в емпіричному навчанні. Кількість занять з 10ти занять. Тривалість одного заняття 60 хвилин, 2 рази на тиждень.

Критерії ефективності програми

Ефективність програми визначається за допомогою психодіагностичного анкетування учнів до і після проходження занять.

Таблиця 2.1.

Тематичний план програми

№	Тема заняття	Складові корекційного заняття	Час
1	«Як розуміти слово «резилієнтність?»»	Ритуал вітання. Прийняття принципів роботи в корекційній групі. Знайомство із співведучими. Прийняття принципу конфіденційності і безпеки та правил поведінки в груповій корекції. Тема «Резилієнтність як особистісна властивість ментального здоров'я і найважливіша ознака сучасного життя». Аналіз рис резилієнтності в тренінгових вправах. Рефлексивно-рольова гра «Корабель з пробоїнами». Ритуал завершення.	10 хв.
			10 хв.
2	«Гнучке дерево не ламається: розмова про життя і смерть»	Ритуал вітання. Опрацювання горя й смерті близьких. «Гнучкість – це потенціал резилієнтності». Вправа «Я в дзеркалі або мій Портрет (вправа на розвиток соціальної перцепції)». Рефлексивно-рольова гра права «Цінна життя», «Вправи на дихання». Ритуал завершення.	10 хв.
			15 хв.
3	«Гостре колиться, м'яке вабить: про оптимізм і песимізм»	Ритуал вітання. Опрацювання сприймання втрати близьких. «Резилієнтність – внутрішній потенціал людини». Вправа «Відновлюваний сюжет або Як би я вчинив зараз ». Вправа «Кому висловити подяку за моє життя?». Вправа розслаблення під музику. Рефлексивно-рольова гра. Ритуал завершення	5 хв.
			5 хв.
4	«Наративи моїх думок»	Ритуал вітання. Обговорення про запит підлітків. Вправа «Зосередження на внутрішньому світі» Вправа «Обмін враженнями в діалогічному спілкуванні». Вправа «Гнучкість стилю поведінки: імпровізація завершення ситуації». Підсумки заняття. Рефлексивно-рольова гра. Ритуал завершення.	10 хв.
			5 хв.
5	«Рицар власних емоцій: рефлексивний діалог із своїм Я»	Ритуал вітання. Психомалюнок внутрішнього світу. Вправа «Німа розмова». Вправа «Володар емоцій» Вправа «Пізнання рефлексивного Я» Вправа на завершення незакінченої ситуації (імпровізація на вільну тему). Визначення цінності екзистенційних потреб та почуттів	15 хв.
			5 хв.
6	«Розумію себе – розумію інших: вчусь рефлексії в діалогічному спілкуванні»	Ритуал вітання. Обмін думками: «Що забулось, а що згадується?». Вправа «Шкідливі та корисні емоції» Вправа «Секрети мого Я». Вправа «Емоційний тягар» Вправа «Аплодисменти». Рефлексивно-рольові вправи. Ритуал завершення.	5 хв.
			5 хв.
7	«Я творець своїх переживань, думок, мрій, життєвого шляху»	Ритуал вітання. Обмін спогадами, аналіз стану здоров'я. Аналіз наративу про насильницьку смерть про війну: опишіть свої почуття. Ідентифікація цих почуттів. Вправи на релаксацію. Обмін позитивними емоціями та соціальних цінностей. Рефлексивно-рольова ситуація. Ритуал завершення.	5 хв.
			5 хв.
8	«Повага до опіру в спілкуванні»	Ритуал зустрічі. Вправа «Мої цінності», «Щоб я змінив у собі?». Вправа «Лист до дітей, що перебувають в стані війни». Танцювальні вправи в діалогічному партнерстві. Рефлексивно-рольова гра «Я – це Я, а Інше Я – це Я Іншого». Ритуал завершення.	5 хв.
			15 хв.
			60 хв.

Продовження таблиці			
1	2	3	4
9	«Досягаємо мети: життєві компетентності»	Ритуал вітання. Обмін досвідом в розвитку резилієнтності. Вправа «Презентація розмови про людину, яка загинула від рук рашистів» [Щоб вони нам побажали]. Рефлексивно-рольова творча гра «Злість», «Низька самооцінка», «Істерика», та протилежні їм властивості. Ритуал вшанування загиблим і зростання власних сил перемогти ворога. Ритуал завершення.	5 хв. 15 хв. 20 хв. 15 хв. 5 хв. 60 хв.
10	Підсумкове заняття: поведінково-дієвий прояв резилієнтності	Ритуал вітання. Обмін новими відчуттями та рефлексії своїх думок і поведінки. Вправа: «Психомалюнок внутрішнього світу Я». Вправа «Дороге життя чи дешеве життя» (розв'язання ситуації за смисловими цінностями). Вправа: «Зцілення після втрати – це можливо!»	5 хв. 15 хв. 20хв. 15 хв. 5 хв. 60 хв.

Перше заняття присвячене темі резилієнтності. Проведені ритуали знайомства із співведучими. Кожне заняття починається з чекіну (Check-in), так званої реєстрації в плані обміну почуттями, думками, які переживання відчуваєте за наслідками бомбардування, загиблих людей, втрачених життів близьких та які маєте побажання. Це потрібно для більш ефективної організації проведення корекційно-профілактичної роботи.

Чекін: «Ласкаво просимо до зустрічів у корекційно-профілактичному занятті!». Далі підлітки ознайомились із програмою, списком правил поведінки в груповій корекції. Головна увага була приділена дотриманню принципу конфіденційності, безпеки, доброзичливості.

Особливе значення було приділене меті кожного заняття – це зменшити внутрішню напругу, внутрішній конфлікт, відчуття втомленості та думок про загиблих і взагалі про смерть.

За подібністю самопрезентації співведучих, підлітки також здійснили самопрезентацію про себе, а також про ті почуття, які їх тривожать, від яких їм страшно.

Ведучий: ми пишаємося вашій сміливості вистояти в тяжких умовах бойових дій та висловити свої думки. Це значить, що ви вже перемогли смерть та вмієте її запобігти.

Далі була проведена вправа на релаксацію. Після вправи підлітки поділились своїми враженнями.

Далі підлітки ознайомились із восьми найбільш вагомими властивостями, на яких ґрунтується резилієнтність: *адаптивність* (швидке пристосування), *оптимізм* (вірити в позитивний результат); *вміти приймати реальність такою, яка вона є*, а не корити себе, що ви в чомусь винні; *соціальна підтримка* (гнучкість і швидкість надати собі та іншим допомогу), *творчо вирішувати ситуацію* (знаходити нові можливості в непередбачених ситуаціях); *рефлексію емоцій* (контролювати свої емоції, не піддаватись паніки).

Для закріплення цих властивостей була проведена тренінгова вправа «Корабель з пробоїнами! Як бути? Хто виживе?». Кожний учасник мав пам'ятку із властивостями резильєнтності. Рольовому програванні вони використовували як можна адаптуватися в нових умовах життя, коли корабель тоне, як проявити оптимізм і що сказати собі та іншим, як слід прийняти реальну ситуацію, які можуть виникати нові творчі ідеї спасти життя своє та інших та яким чином відстежувати внутрішні переживання, емоції.

В обговоренні були поставлені такі питання: «Якщо виникають негативні думки, що тоді треба робити?». Підліткам запропонували діалогічне спілкування для того, щоб вони самі визначили як треба діяти в таких випадках.

Ведучий: що виникає первинним емоція чи думка?

Учасники: (за різними відповідями визначили, що попереду йде емоція).

Ведучий: яка емоція провокує песимістичні думки?

Учасники: (за різними відповідями визначили страх).

Ведучий: що робити, якщо виникає страх?

Учасники: (за різними відповідями приходять до єдиної думки – це «Віра в краще!»)

Ведучий: який можна зробити висновок?

Учасники: за різними відповідями приходять до єдиної думки: «Вірити в краще завжди, щоб не трапилось, а якщо трапилось, то розуміти це як випробування віри в найпрекрасніше».

Для закріплення отриманих знань і вмінь підліткам запропонували зробити малюнок власної стійкості. Ці малюнки були закріплені на дереві «Резилієнтність підлітка».

Для завершення заняття була зроблена вправа «Розслаблення» під музику Антоніо Вівальді «Осінь» (1хв,12 сек.)

Перше заняття закінчилось ритуалом завершення корекційно-профілактичного навчання.

Друге, третє заняття були присвячені розуміння смерті а втрати близьких. Переживання підлітків піддавались аналізу з позиції розуміння смерті: смерть незворотня, людина вже ніколи не повернеться до життя. Були такі підлітки, які говорили, що вважають смерть це сон і людина може «проснутись». Ці хибні надії є руйнівні для їх психіки, бо очікування ніколи не збудиться й прийде стан горювання, розчарування й втрати бажання жити.

Прояви горювання за померлими у них виявляються гнівом, ненавистю, а найгірше тим, що вони відчують провину, що залишились живими. Вони ділились досвідом про звинувачення батьків, які вчасно не виїхали в безпечні місця, проявами імпульсивної поведінки з іншими, начебто вони в чомусь винні. Тобто в корекційно-профілактичних заняттях ми спостерігали широкий спектр негативних емоцій.

Чекін.

Ведучий: які ви молодці, ви вже визначили ваші внутрішні проблеми за тими думками і тими діями, які є у вашій голові. Чи заважають вони вам жити? Чи приносить це вам матеріальну, чи фізичну чи психічну користь? Чи хотіли б ви позбавитись від цих проблем? Що треба зробити, щоб таких думок і поведінки більше не було?

Учасники: за різними відповідями приходять до єдиної думки: «Розуміти смерть як таку, що людини вже немає і вона не повернеться, але вона жива в нашій пам'яті, в згадках про її діла, про те як вона нас любила. Тому наш обов'язок прожити своє життя в любові й добрих спогадах про неї».

Слід відзначити, що перші три заняття були стадією розвитку корекційно-профілактичної групи, учасники засвоїли принципи і правила, ввічливо ставились один до одного. Помітно зросла активність від тих учасників, які на перших двох заняттях тільки спостерігали, але вже на третьому висловлювали свої думки.

Четверте, п'яте, шосте, сьоме заняття. Оволодіння практичними навичками резилієнтності.

Чекін.

Слід відзначити, що саме на цих заняттях була робоча стадія розвитку групової динаміки, розвитку згуртованості підлітків. Це основні заняття з розвитку резилієнтності, бо в них були більш насичені вправи для сконцентрованості розумової діяльності, які потребували рефлексивного аналізу: «Що відчуваєш?», «Про що думаєш?», «Які висновки щодо корисності твого сьогоденного життя?» «Чи цінуєш те що живий і можеш принести користь суспільству?», «Чи визначив мету свого життя?» і т.п.

Наведемо приклад, як була здійснена вправа з оцінювання власної ідентичності в минулому, теперішньому й майбутньому. Така вправа є важливою для розвитку резилієнтності як такої властивості, яка передбачає цілісність особистості.

Інструкція: ви отримаєте аркуш з таблицею. Вам треба записати, за вашим баченням, які корисні досягнення ви отримали протягом свого життя. Якщо ви не можете згадати, то ставите прочерк, якщо згадали, то запишіть. Слід пам'ятати, що будь-що ви запишите, все буде правильно. Неправильних відповідей тут не може бути. Хтось пам'ятає, хтось ні. І це не помилка.

Мета цієї вправи спрямована на виявлення формування смислових цінностей протягом вашого життя в підлітковому віці.

Таблиця 2.3.

Мої досягнення в особистому житті			
Життєвий шлях	Мої досягнення творчого характеру що отримав)	Мої позитивні риси	Мій досвід (чого навчився)
11 років			
12 років			
13 років			
14 років			
Останній місяць мого життя			
Останній тиждень мого життя			

Після того як учасники корекційно-профілактичного заняття завершили записи, вони не здають аркуш, а залишають для подальшого опрацювання з формування екзистенційних потреб – це «потреба в системі поглядів та відданості» (Е. Фромм)

Ведучий: Чи замислювались ви раніше, що кожен прожитий день це величезна цінність, яку вам дарує природа людської психіки? Чи різняться досягнення навіть дитини від дитини, підлітка від підлітка відносно досягнення своєї мети чи мрії? Чи вважаєте значущим фактором в досягненні екзистенціальних почуттів мати позитивні риси? Які вони? Чи можна вважати, що тепле, дружнє, товариське ставлення до членів родини, до ліцеїстів, викладачів людським досягнення? У яких людей відсутній творчий потяг? Чи потрібно звертати увагу на свої досягнення?

Учасники: за різними відповідями відкривають для себе важливі екзистенційні потреби:

- 1) встановлення дружніх стосунків, вміти проявляти продуктивну турботу, любов до людей;
- 2) подолання бар'єрів, прагнення вирішити творчо проблему;
- 3) прагнення бути в єдності з іншими, здійснювати дружні стосунки;

4) відчуття індивідуальної неповторності в розпізнанні власного «Я-образ», ідентичності того, що «Я – це Я», яке дружно співіснує з іншими Я, але не дублює їх Я.

Учасники: обговорюють питання й приходять до висновку, що будь-які невдачі також за умов оптимізму й творчості призводять до успіху. Вони приводили приклади волонтерів, які ціною життя доставляли воду та їжу в бомбосховища, що оптимізм волонтерів, їх жарти (наприклад, про банки консервованих огірків та помідорів баби Галі, яка позбивала літаки рашистів) знімали напругу. Що війна об'єднала людей проти ворога. Підлітки ділились думками, наратив яких: «Вижити, стати гідною людиною».

Дев'яте і десяте заняття – це завершальна стадія корекційно-профілактичної групової роботи.

Чекін

Співведучі: Нам пощастило спілкуватись із найпрекраснішими підлітками, які набули величезного життєвого досвіду бойових дій, змогли вистояти, набути життєвого досвіду резилієнтної компетенції, змогли адаптуватися в умовах воєнної руйнації житлового та промислового будівництва, на наших зустрічах продемонстрували відданість жити здоровим життям, розвивати такі властивості як (ведуча «Підкажіть які?»)

Учасники: вигукують: «Оптимізм!», «Не здавайтесь!», «Бути стійкими!», «Сприймати реально ті ситуації, які ми не можемо змінити!», «Швидко адаптуватися!», «Відслідковувати свої переживання, емоції, думки та управляти ними!».

Ведучий: які існують вправи по зняттю напруження, а які використовуєте саме ви?

Учасники: «Я роблю вправи на дихання», «Мене заспокоює класична музика», «Я дивлюсь коміки», «Я заспокоюю себе думкою, що все буде ок!», «Я вірю в перемогу!», «Я переконана, що наше ПВО зіб'є шахеди та рашиські ракети!».

Екзистенційні почуття визначають мету життя. Учасники прослухали історію про трагічне життя видатного американського актора Сильвєстра Сталлоне, який народився із травмою «нервових закінчень обличчя, тому деякі ділянки обличчя Сильвестра Сталлоне виявилися паралізованими – частина щоки, губ та язика. Проте невиразна мова, усмішка та великі сумні очі стали в майбутньому візиткою Слая). Він мріяв бути актором, але його всерйоз ніхто не приймав. Одного разу він написав сценарій і продав його кіностудії за умов, що буде грати головну роль. Так «народився» вдруге переможець Сталлоне.

Резилієнтність є показником, що людина мріє і перемагає.

Показник єдності та активної жвавості підлітків свідчить, що вони об'єднанні, взаємодіють без приниження, стали більш чуткими один до одного.

3.3. Аналіз ефективності формувального експерименту

Після завершення корекційно-профілактичної роботи з розвитку резилієнтності підлітків, які перебували в зоні бойових дій, ми провели повторне діагностування за методиками, які використовували на етапі констатувального дослідження. Для нас було важливим визначити, чи дійсно складові резильєнтності будуть змінені в позитивний бік щодо відновлення ментального здоров'я підлітків.

За результатами корекційно-профілактичної роботи ми визначили фактори зниження захворювань серед наших респондентів, на що вказували батьки дітей та вчителі. Нажаль ми не проводили такі дослідження, але плануємо їх провести в наступній психологічній допомозі цим підліткам. Для визначення ефективності запропонованої нами програми, були взяті ті методики, які ми використовували в емпіричному дослідженні: «Дитяча шкала впливу подій (CRIES-8)»; «Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10» (CD-RISK, Connor & Davidson); Методика рефлексивності підлітків за методикою М. Гранта.

За результатами методики «Дитяча шкала впливу подій (CRIES-8)» ми змогли виявити рівні вираженості показників посттравматичного стресового розладу (Post-traumatic stress disorder (PTSD), виражені прояви ПТСР як: рівень інтрузії та уникнення. Результати представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз результатів діагностування ПТСР

На початковому етапі n=17; в %			На завершальному n=17; в %	
Інтрузія	9	52,94	5	29,41
Уникнення	7	41,17	4	23,52
Відсутність ПТСР	2	11,76	7	41,17

Як видно із таблиці, позитивні зрушення відбулись за усіма показниками. За показником «інтрузія» покращились результати на 23,52%. За показником «уникнення» на 17,65%. За показником «відсутність» ПТСР на 29,41%. Це свідчить, що підлітки навчились аналізувати свої внутрішні почуття й надавати собі позитивні установки. Водночас, так як в корекційно-профілактичну програму були включені вправи з розвитку позитивного, оптимістичного ставлення до свого Я в різноманітних ситуаціях, ми провели повторне дослідження з виміру рівнів резиліентності. Для цього була використана методика «Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10» (CD-RISK, Connor & Davidson); Результати подані у таблицях нижче.

Таблиця 3.2.

Порівняльний аналіз до корекційно-профілактичної роботи та після її завершення

До (n = 17; %)				Після (n = 17; %)	
№№	Рівні резильєнтності	n	%	n	%
1	Низький (0-15; 0-20%)	6	35,29	0	0
2	Нижче за середній (16-20; 21-40%)	5	29,41	4	23,52
3	Середній (21-25; 41-60%)	4	23,52	5	29,41

4	Вищий за середній (26-30; 61-80%)	2	11,76	5	29,41
5	Високий (31-40; 81-100%)	0	0	3	17,61

Відбулися і за цим виміром позитивні зрушення в учасників корекційно-профілактичній роботі. Низький рівень резиліентності не визначився на відмінну від попереднього, який складав 35,29%. Показник нижче середнього - 5,89 %. Різниця позитивного показника дорівнюється 5,89%. Позитивні зрушення відбулися і в показнику «вище середнього рівня» на 17,69%. Найвищий показник визначений за високим рівнем резиліентності – це три учасника, який відзначений позитивним зрушенням в групі на 17,61%.

Третя методика діагностичного виміру була присвячена виміру рівнів тривожності за допомогою методики Спілбергера-Ханіна. Порівняльні показники представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати виміру рівнів тривожності за методикою Спілбергера-Ханіна

Порівняльний аналіз за шкалою ситуативної тривожності до і після проведеної корекційної роботи					
Низький		Середній		Високий	
До	Після	До	Після	До	Після
4	11	5 осіб	4 осіб	8 осіб	2 осіб
23,52	34,25	29,41	23,52	47,05	11,74

За методикою Спілберга-Ханіна також виявлені позитивні зрушення в розвитку стійкості підлітків. Високий рівень тривожності знизився на 35,31%, середній рівень зменшився на 5,89% і значне зростання виявлене у групі підлітків, які зафіксували низький рівень тривожності. Цей показник покращився на 10,73%.

І останнє діагностування було здійснено за методикою спрямованості рефлексивності М. Гранта. Згідно гіпотези нашого дослідження, ми передбачали, що саме конструктивна рефлексивність (високий рівень рефлексивності) дозволяє здійснювати корегування внутрішньої структури особистості, змінює егоцентричну спрямованість на екзистенційні потреби, які були опрацьовані в корекційно-профілактичній роботі. Результати повторного виміру представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Результати виміру рефлексивності підлітків за методикою М. Гранта

Рівень рефлексії	Показники рефлексії					$\Phi_{\text{емп}}$
	До		Після		Ме	
	N=17	%	N=17	%		
низький	7	41,29	2	11,76	26,52	1.875
нижче середнього	5	29,40	4	23,52	26,46	0.368
середній	3	17,64	5	29,41	23,52	0.264
вище середнього	2	11,76	4	23,52	17,64	0.379
високий	0	0	2	11,76	5,88	0.536

Примітка: $\Phi_{\text{емп}} < \Phi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$

Істотне зростання відбулось і показниках спрямованості на рефлексивність, що свідчить набуттю нового досвіду підлітків сприймати своє Я в реальному світі. Цей показник є надзвичайно важливим для успішної адаптації, розвитку оптимістичного сприймання себе в різних ситуаціях, а також для відродження природно заданого потенціалу – це екзистенціальних потреб. Високий рівень рефлексивності об'єднується у клас відкритості, доброзичливості та стає передумовою успішної діяльності підлітка. по зниженню агресивності молодших підлітків в першу чергу направлена на переформатування агресивних форм поведінки у соціально прийнятні форми.

Дані показників засвідчують про ефективність розробленої програми та того постійного супроводу, які здійснюються на базі волонтерської організації «СОС Дитячі Містечка». Так в показниках до проведення та після проведених корекційно-профілактичних занять підвищився середній показник впевненості у собі, здатності до творчості ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$), який обраховувався нами за t-критерієм Стьюдента. За готовністю «можу самовдосконалюватися»

в підлітки за повторним діагностуванням показали статистично достовірне підвищення кількісних показників в бік еґо-пластичності.

Порівняльний аналіз засвідчив статистично значущі відмінності початкового виміру та після проведених занять за t-критерієм Стьюдента для незалежних вибірок ($p \leq 0.05$, $p \leq 0.01$) серед показників готовності до саморозвитку: готовність «знати себе» ($p \leq 0.01$), спрямованість на визначення мети свого життя визначилась позитивна валентність стресостійкості ($p \leq 0,05$);

Це дає підставу зробити висновок про ефективність проведеного формувального дослідження, що переконливо підтверджено статистичною перевіркою завершального діагностування. Гіпотеза дослідження підтверджена.

Висновки до розділу 3

На етапі формувального експерименту була розроблена дослідна програма групової корекційно-профілактичної роботи «*Резилієнтність – це базова основа ментального здоров'я*». Основне завдання програми спрямований на удосконалення феноменологічних внутрішніх ознак резилієнтності, який передбачає розвиток рефлексивності в еґо-контролі.

Емпіричне дослідження цієї програми було здійснено на базі Бородянського академічного ліцею за активною участю шкільного психолога Анни Миколаївни Бабаян і психологом Мельниченко Іриною Іванівною, яка працює у волонтерській організації «СОС Дитячі Містечка». У дослідженні прийняли участь 17 підлітків, які перебували в зоні бойових дій, отримали статус «Учасник війни».

Перед проведенням проведення корекційно-профілактичних занять з кожним підлітком були проведені співбесіди та визначені індивідуальні особливості щодо наслідків воєнних дій. Особливість корекційно-профілактичної програми полягала в опорі на рефлексію і діалогічне спілкування, а для наочності внутрішніх диспозицій в проґраванні ситуацій

був використаний рефлексивно-рольовий аналіз. За повторним діагностуванням виявлені позитивні зрушення в розвитку резильєнтності.

ВИСНОВКИ

У освітньо-кваліфікаційній роботі представлений теоретичний аналіз та дослідно-емпіричне дослідження особливостей розвитку резилієнтності підлітків, які мають досвід бойових дій.

Структура роботи складається з трьох розділів.

У першому розділі узагальнені психологічні теорії про резилієнтність за різними підходами. Йдеться про посилання на наукові теорії про вроджену природу організму як здатності в стресових ситуаціях залишатися стресостійкими, а також визначений інший теоретичний підхід, який ґрунтується на ідеї про можливість розвитку резилієнтності як особистісно й соціально обумовлений феномен.

Із позиції надзвичайно сильної травматизації психіки підлітків в наслідок перебування в зоні Бучанського району, відомого всьому світі як місця звірства рашистів у заподіяння знущань, насильницької смерті дітей та дорослих, руйнування будівель та приниження людської гідності, було проведено психологічне дослідження дитячого горювання, симптомів прояву ПТСР, моделей впоратися з психологічними проблемами.

На підставі проведеного теоретичного аналізу була запропонована авторська модель критеріїв розвитку резилієнтності підлітків, які постраждали від бойових дій. На підставі цієї моделі була визначена дослідно-емпірична програма «Емпіричне дослідження бар'єрів та їх подолання у розвитку резильєнтності підлітків, які постраждали від бойових дій».

У другому розділі розкриті теоретичні підходи в проведенні емпіричного дослідження на базі Бородянського академічного ліцею Бучанського району

Київської області, в якому прийняли участь 45 підлітків. Емпіричне дослідження складалось із пілотажного, констатувального та формувального дослідження. За результатами пілотажного дослідження була визначена група респондентів, яка складалась із двох груп: експериментальна група (ЕГ) 17 осіб та контрольна група 19 осіб.

У проведені емпіричного дослідження була складена експертна група в складі директора ліцею, психолога ліцею та психолога волонтерської організації «СОС Дитячі Містечка».

За результатами діагностування була скоректована корекційно-профілактична програма з розвитку резилієнтності як основи ментального здоров'я. За повторним діагностуванням визначені позитивні зрушення в загальному показнику психіки підлітків. Із опитування батьків та вчителів про стан підлітків також підтверджується позитивні зрушення як у фізичному здоров'ї, так і у емоційному стані підлітків.

За результатами проведеного емпіричного дослідження, гіпотеза підтверджена.

Список використаної літератури

1. Асонов, Д., Хаустова, О. (2019). Розвиток концепції резилієнсу в науковій літературі протягом останніх років. *Психосоматична медицина та загальна практика*, 4(4), 2019. URL : <http://surl.li/dlkfsh> (дата звернення 12.12.2023)
2. Віннікотт Д.В. Маленькі діти і їх матері. 1998. URL : <http://surl.li/soizdd> (дата звернення 18.12.2023)
3. Воронова Л.Ю., Барчій М.С. Окремі аспекти дослідження резильєнтності особистості. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія, випуск 1*, 2024. С. 28-32.
4. Гапоненко Л.О. Рефлексія ідентичності як фундаментальні механізми розвитку діалогічного спілкування. 2024. *Журнал Наукові інновації та перспективи технології*, № 11 (39) 2024. С. 1704-1715. URL : <http://surl.li/vfqtmj> (дата звернення 12.02.2024).
5. Гапоненко Л.О. Рефлексивно-рольовий підхід в аналізі спрямованості студентів-психологів. *PERSPECTIVES OF WORLD SCIENCE AND EDUCATION Abstracts of III International Scientific and Practical Conference Osaka, Japan 27-29 November 2019*. С. 790-796. URL : <http://surl.li/quayrv> (дата звернення 10.08.2024)
6. Гапоненко Л.О., Чаркіна О.А. Модель рефлексивно-рольового тренінгу материнської комунікації з дітьми в умовах війни. *Наукові перспективи* № 3(33) 2023. С. 332-338. URL : <http://surl.li/xwxbcd> (дата звернення 28.12.2023)
7. Гапоненко Л.О., Тріпак М.М., Федорчук В.М., Чаркіна О.А. Психологічні передумови емоційної дезадаптації сучасних студентів. *Наукові*

- перспективи №5(35) 2023. С. 749-763. URL : <http://surl.li/onlmnb> (дата звернення 10.03.2024)
8. Гриньова Н.В. Діагностика та корекція життєстійкості як складова психічного здоров'я. URL : <http://surl.li/ajijju> (дата звернення 15.01.2023)
9. Грін А. Мертва мати. URL : <http://surl.li/nbzxdv> (дата звернення 01.03.2024)
10. Гусак Н., Чернобровкіна В., Чернобровкін В., Максименко А., Богданов С., Бойко О. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 216 с.
11. Грішин, Е. Резилієнтність особистості: Сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 64, 2021. С.62–81. URL : <http://surl.li/qtvjqm> (дата звернення 19.02.2024)
12. Даниленко Г.М., Щербакова О.О., Авдієвська О.Г. Медико-соціальні та соціально-психологічні особливості розвитку особистості підлітка в сучасній родині. *УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ*. 2020. № 4 (62). С.41-47.
13. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.
14. Лазос Г.П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. Актуальні проблеми психології. Том 3.: Консультативна психологія і психотерапія, 2018. Вип. 14, С. 26–64. URL: <http://surl.li/lgzill> (дата звернення 22.12.2023)
15. Лазос Г. П. Технології застосування групової кататимно-імагінативної психотерапії (ГКІП) у роботі з підлітками. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць*. Київ.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. С. 99-108.
16. Карамушка Л.М. Психолого- організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості: монографія. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. – 278 с.

17. Карамушка Л.М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : *Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с.*
18. Карамушка Л., Карамушка Т. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія. №2 (26) 2022. С. 48-59.*
19. Карамушка Л.М. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядипломної освіти. За наук. ред. Л.М. Карамушки. Київ. : Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.
20. Кляйн М., Рів'єр Дж., Айзекс С., Хайманн П. Розвиток у психоаналізі. Глава 6. URL : <http://surl.li/nmayap> (дата звернення 05.02.2024)
21. Коваленко А. Поняття життєстійкості особистості підлітка в сучасних умовах воєнного стану в Україні. *Проблеми гуманітарних наук Психологія. 2022, № 50. URL. : <http://surl.li/bvolma> (дата звернення 08.02.2024)*
22. Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. 25 с
23. Кологривова Н.М. Особливості адаптаційних ресурсів особистості в умовах життєвих криз. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова МОН України. – Одеса, 2023.)
24. Левенець О.А. Інтегративний підхід під час надання психологічної допомоги. *Юридична психологія, №2, 2015. С. 95-103.*
25. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
26. Мельничук М.М., Рева М.М. Психологічні особливості кризи ідентичності у підлітковому віці. *Молодий вчений № 4 (104) 2022. С. 61-64.*
27. Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Тест Спілбергера-Ханіна). 2019. URL : <http://surl.li/zrepfw> (дата звернення 06.12.2023)

28. Панок В. Г. До побудови теоретичних засад української практичної психології. *Проблема розвиваючого навчання: Матер. I та II Міжнар. конф.* За ред. Академіка С. Д. Максименка. Київ. 1997. С. 344-351.
29. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах. *Навчально-методичний посібник*. Київ. : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ 2024. 284 с.
30. Підліткова наркоманія. *Здоров'я нації*. Серпень 2024. URL : <http://surl.li/pozmbf> (дата звернення 02.09.2024)
31. Поняття «психотехнологія», «психотехніка», «метод психотехнологічного впливу», їх єдність та відмінність. StudFiles. URL : <https://studfile.net/preview/2265764/page:3/> (дата звернення 08.08.2024)
32. Потапчук Є., Поліщук О. (2023) Резильєнтність – потенціал відновлення особистості у складних життєвих обставинах. *: Психологічний журнал*. № 11, 2023. С. 45-52. (дата звернення 18.02.2024)
33. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій підхід резилієнс. *Посібник з проведення тренінгу*. Київ, 2017. 178 с.
34. Савчин М.В., Федорчук В.М., Гапоненко Л.О. Резильєнтність як потенціал віднолюваності особистості у складних життєвих ситуаціях. *Moderní aspekty vědy: XXXI. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. 2023. С. 302-316. URL : <http://surl.li/tnpsnj> (дата звернення 12.12.2023)
35. Сичинська М. Теоретичні аспекти впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка (Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Випуск 18 (63)' 2022 Серія 12. Психологічні науки) URL : <https://orcid.org/0000-0001-9096-8573> (дата звернення 25.02.24)
36. Словник психологічних термінів. *Національний фармацевтичний університет*. (2023). URL : <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (дата звернення 03.04.2024)
37. Тест рівень вираженості і спрямованості рефлексивності (М. Грант). URL : <http://surl.li/meddiz> (дата звернення 12.12.2023)

38. Тест. Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Campbell-Sills & Stein, 2007; Школїна та ін., (2020) <http://surl.li/fvirxs> (дата звернення 12.12.2023)
39. Тест. Опитувальник Дитяча шкала впливу подій CRIES-8. URL : <http://www.childrenandwar.org> (дата звернення 07.12.2023)
40. Технологія. Вікіпедія. URL : <http://surl.li/bhhgma> (дата звернення 14.02.2024)
41. Уїтфілд Ч. Як зцілити дитячі травми і знайти гармонію з собою.
42. Фройд А. Соціальна дезадаптація, обумовлена раннім порушенням об'єкту любові. *Теорія і практика дитячого психоаналізу*. Том 2. (1999). URL : <https://klex.ru/6ds> (дата звернення 02.12.2024)
43. Фройд З. Психологічні етюди. 1997. 608.с.
44. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності. 2022. URL : <http://surl.li/jbswfk> (дата звернення 18.12.2023)
45. Фромм Е. Мистецтво любити. 2015. http://loveread.ec/read_book.php?id=49432&p=1 (дата звернення 15.05.2024)
46. Хамініч О. М. Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або Резильєнтність? *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 6, Т. 2, 2016. С.160–165.
47. Цибра Н.Ф. Деякі особливості індивідуальної свідомості. Publisher, Вища шк., 1989. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2756/1/Tsybra.pdf> (дата звернення 11.06.2024)
48. Чиханцова О.А., Гуцол К.В. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19: практичний посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2022. 128 с.
49. Чернобровкіна В.А. Феномен «резилієнс» в контексті психосоціальної підтримки людей, що зазнали впливу воєнного конфлікту. 2023. URL : <http://surl.li/zlmszf> (дата звернення 10.06.2024)

50. Шпрангер Е. Форми життя: Гуманітарна психологія та етика особистості.
URL : <https://esxatos.com/shpranger-formy-zhizni> (дата звернення 22.08.2024)
51. Шайгородський Ю. Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей. Соціальна психологія. 2009. № 6 (38). С. 148–153.
52. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ. : Вища школа, 2004. 679 с.
53. Bonnano G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*. 2004. № 59. 21.
54. Cushman Ph. Way the Srlr is Rmply^ Toward a Historically Situated Psycolidgy. *American Psycolidgist*. 1990. Vol.45.May. №5 Pp.599-611.
55. Grace S.L., Evindar A., D E Stewart D.E. The effect of postpartum depression on child cognitive development and behavior: a review and critical analysis of the literature. *Arch Womens Ment Health*. 2003 Nov;6(4):263-74. DOI: [10.1007/s00737-003-0024-6](https://doi.org/10.1007/s00737-003-0024-6) (дата звернення 18.08.2024).
56. Haoran Liu, Chenfeng Zhang, Yannan Ji, Li Yang Biological and Psychological Perspectives of Resilience: Is It Possible to Improve Stress Resistance? *Front Hum Neurosci*. 2018. doi: [10.3389/fnhum.2018.00326](https://doi.org/10.3389/fnhum.2018.00326) (дата звернення 15.08.2024).
57. Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., & Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 521–549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>
58. Wethington E., & Kessler, R. C. Perceived support, received support, and adjustment to stressful life events. *Journal of Health and Social Behavior*, 1986. № 27. Pp. 78–89.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗВІТ

про проведення апробації кваліфікаційної (магістерської) роботи
на тему

«Розвиток резилієнтності підлітків, які постраждали від бойових дій»

студентки ЗППМ-23-1 заочної форми здобуття освіти
студента (ки) (група, форма навчання)
психолого-педагогічного факультету другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія

Гаврилюк Людмили Михайлівни

(прізвище, ім.'я, по батькові)

У період з 30 січня 2024р. по 30 вересня 2024 р. на базі

Бородянського академічного ліцею Бучанського району Київської обл.

(назва та номер навчального закладу)

проводилася апробація програми дослідно-експериментальної роботи, для якої
обрано учнів 8-9 клас (-ів) у загальній кількості 45 осіб.

У процесі дослідження проведена діагностика на визначення рівнів резильєнтності,
та апробована дослідна корекційно-профілактична програма «Резильєнтність – це основа
ментального здоров'я», яка за результатами повторного діагностування підтвердила
ефективність проведеної корекційної роботи із підлітками, які постраждали від бойових дій.
Л.М. Гаврилюк проявила високий рівень професійної компетентності в роботі з підлітками,
які постраждали від бойових дій.

Дослідницьку роботу здійснено під науковим керівництвом викладача кафедри
практичної психології канд, пед, наук, доцент Гапоненко Л.О.

(вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали викладача)

Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу дослідження, що дає підставу
апробацію даної програми успішною.

Звіт складено «12» вересня 2024 р.

Студентка

(підпис)

(ім'я, прізвище)

м.п. Директор школи _____
(підпис)

(ім.'я, прізвище)

Психолог _____
(підпис)

(ім.'я, прізвище)

Додаток Б

ПРОГРАМА

«Емпіричне дослідження бар'єрів у розвитку резильєнтності підлітків, які постраждали від бойових дій»

п/н	Види дослідно-виміральної роботи	Термін	Виконання
1.	Теоретичне обґрунтування та методологія організації й проведення	Листопад-грудень 2023	
2.	Узгодження бази емпіричного дослідження, погодження плану діагностично-виміральної роботи з адміністрацією ліцею, психологом, класними керівниками, підлітками, батьками підлітків. База емпіричного дослідження Бородянський академічний ліцей Київської області.	Січень 2024 р.	
3.	Пілотажне дослідження з визначення актуальності теми дослідження	Січень-лютий 2024 р.	
4.	Спостереження за поведінкою підлітків, стилем їх спілкування, аналізу невербальної та вербальної поведінки	Лютий 2024 р.	
5.	Робота з експертами Д-ВР. Погодження на експертну роботу з Д-ВР. Проведення анкетування експертів Д-ВР	Лютий 2024 р.	
6.	Узгодження графіку проведення діагностування із адміністрацією ліцею, психологом, класним керівником	Лютий 2024 р.	
7.	Проведення діагностування за методиками: - Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (CD-RISK, Connor & Davidson); - «Дитяча шкала впливу подій (CRIES-8)»; - Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності Спілбергера-Ханіна;	Березень 2024 р.	

	- Тест «Рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант)		
8.	Статистичний аналіз сирих матеріалів діагностичного вимірювання підлітків.	Травень 2024	
9.	Інтерпретація отриманих статистичних матеріалів та інформування отриманих результатів експертам (директор, завуч по виховній роботі, шкільний психолог А.М. Бабаян, психолог волонтерської громадянської організації «СОС Дитячі Містечка».	Червень- Липень 2024	
10.	Корекційно-розвивальна		

Додаток В

І. Пілотажне дослідження класних керівників, вчителів та батьків

Мета: Співбесіда із класними керівниками, вчителями та батьками з визначення особливостей психологічного стану підлітків, їх поведінки в навчальному процесі, наявності показників резиліентності.

Орієнтовані питання:

Шановні педагоги та батьки. Просимо Вас надати загальні відомості відносно стану підлітків, які постраждали від бойових дій в освітньому просторі та в повсякденному житті.

1. Будь ласка, опишіть особливості поведінки цих підлітків у повсякденному житті та навчальному процесі.

Короткий *запис*
відповідей _____

Короткий *запис*
відповідей _____

2. Які прояви втомленості або спалаху гніву, або дратівливості чи втрати уваги виявляються у підлітків протягом сімейних стосунків та у навчальній взаємодії

Короткий *запис*
відповідей _____

3. Виходячи з практичного досвіду роботи з цими підлітками, будь ласка вкажіть здатність їх усвідомлено регулювати свою поведінку після зауважень з боку інших? (Використовуйте наступні визначення: а) підвищена, б) у нормі, в) занизька)

4. *Короткий* *запис*
відповідей _____

Хлопці _____

Дівчата _____

5. Які основні переваги чи навпаки недоліки в стресостійкості підлітків, які перебували в зоні бойових дій.

6. *Короткий* *запис*
відповідей _____

7. Які недоліки в поведінки підлітків, що перебували в зоні бойових дій, як такі, що відносяться або до інфантилізму, або до зриву гніву на фоні кризи підліткової ідентичності?

8. *Короткий* *запис*
відповідей _____

9. Чи можете описати потяги підлітків розвивати стресостійкість у хлопчиків та у дівчаток?

Короткий *запис*
відповідей _____

10. Хто для підлітка, на Вашу думку, є зразком стресостійкості, творчості, комунікативності, а хто навпаки?

Короткий
відповідей _____

запис _____

Дякуємо за співпрацю, шановні батьки та педагоги!

Додаток Г

Результати за методикою «Показники рівня резильєнтності»

ІБ учня	0 = повністю невірно	1 = зрідка вірно	2 = вірно час від часу	3 = часто вірно	4 = вірно майже у всіх випадках
1. Вікторія К.			+		
2. Микита К.				+	
3. Данил Б.			+		+
4. Ярослав К.					
5. Станіслав М.				+	
6. Ростислав Б.			+		
7. Гордей Ж.					
8. Нарііна К.			+	+	
9. Анна А.		+			
10. Данил П.			+		
11. Константин Ш.				+	
12. Маіс А.					+
13. Юрій Б.					+
14. Фаіг А.			+		
15. Данил Пр.		+			
16. Стас Б.					+
17. Петро Ш.				+	
18. Денис Р.		+			
19. Олександр Т.			+		+
20. Катерина Б.			+	+	
21. Валерія Б.				+	
22. Валерія К.			+		
23. Карина Н.		+			
24. Андрій М.					+
25. Владислав С.			+	+	
26. Гліб П.		+			
27. Олег В.					+
28. Віктор З.					
29. Галина Д.					+
30. Анна Г.	+				
31. Максим Л.		+			
32. Георгій С.			+		
33. Анатолій Г.					
34. Ілонна В.					+

35. Катерина Ю.				+	
36. Василь П					
Загалом	1	6	11	9	9

Додаток Д 1



Рисунок Катерини Б. 14 років «Мій внутрішній світ» після корекційно-профілактичного тренінгу.



Рисунок Ілони В. 14 років «Мій внутрішній світ» після корекційно-профілактичної роботи.



Галія В. 13 років «Мій внутрішній світ після корекційно-профілактичного тренінгу».



ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
БОРОДЯНСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ
БУЧАНСЬКОГО РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

РІШЕННЯ

Від 09 жовтня 2023 року

№ 947

Про надання Сергієнко Тетяні Іванівні, 05.11.2008 р.н., статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Розглянувши заяву СЕРГІЄНКО Ірини Вікторівни, жительки смт Бородянка, вул. Семашка, буд. 2, кв. 21, Бучанського району, Київської області, про надання СЕРГІЄНКО Тетяні Іванівні, 05.11.2008 р.н., статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Відповідно до ст.30¹ Закону України «Про охорону дитинства», постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 №268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 №309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією», керуючись ст.34 п.46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та враховуючи висновок оцінки потреб сім'ї від 19.09.2023, рекомендації комісії з питань захисту прав дитини від 27.09.2023 № 9, та на підставі ст.51 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виконавчий комітет Бородянської селищної ради **ВИРІШИВ:**

1. НАДАТИ статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, СЕРГІЄНКО Тетяні Іванівні, 05.11.2008 р.н. (свідоцтво про народження серія І-ОК № 107792, видане відділом реєстрації актів цивільного стану Бородянського районного управління юстиції Київської області 11.11.2008 року), яка зареєстрована за адресою: Київська область, Бучанський район, смт Бородянка, вул. Семашка, буд. 2, кв. 21, як такої, що зазнала психологічного насильства, моральних та психологічних страждань, що не потребують доведення, у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України.

2. Контроль за виконанням цього рішення покласти на службу (відділ) у справах дітей Бородянської селищної ради.

Селищний голова

Олександр САХАРУК

